

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

**Obavy a strach pedagogů z agresivního a asociálního chování
mládeže**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Antonín Olejníček

Vypracoval:
František Melichar

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Obavy a strach pedagogů z agresivního a asociálního chování mládeže“ zpracoval samostatně a použil jsem jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Brno 10.4.2009

.....
František Melichar

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Antonínu Olejníčkovi, za velmi užitečnou metodickou pomoc, jeho čas a trpělivost, kterou mi ochotně poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Dále chci poděkovat odbornému konzultantovi mé praxe na oddělení mladistvých ve Vazební věznici v Brně, paní PhDr. Haně Jůzlové za cenné rady, vstřícnost, čas a ochotu, kterou mi poskytla při zpracování bakalářské práce.

František Melichar

Úvod	2
1. Osobnost pedagoga	3
1.1 Pojetí učitele a jeho kompetence	4
1.2 Rodiče jako partneři školy	5
1.3 Speciální pedagog ve vězeňství	7
1.4 Pojmy související s tématem práce	8
2. Klasifikace poruch chování mládeže a jejich charakteristika	9
2.1 Podle stupně společenské závažnosti	9
2.2 Podle věku	12
2.3 Podle převládající složky osobnosti	13
2.4 Děti se syndromem LMD	15
3. Příčiny poruch chování dětí a mládeže	16
3.1 Dědičnost	16
3.2 Rodina	17
3.3 Osobnost	21
3.4 Syndrom hyperaktivity	26
3.5 Škola	29
3.6 Vrstevnické party	33
3.7 Vliv médií	35
4. Reedukace kriminálního chování	37
4.1 Účel a cíl koncepce	37
4.2 Preventivně výchovné programy	37
4.3 Vzdělávací činnosti a utváření vnějších vztahů	39
4.4 Zájmové a sportovní aktivity	40
4.5 Doporučení o výchově ve vězení	41
5. Empirická část	42
5.1 Cíl a charakteristika empirického šetření	42
5.2 Výsledky šetření	43
Závěr	49
Resumé	50
Anotace	51
Seznam použité literatury	52
Přílohy	53

Úvod

Výchova a vzdělávání dětí, mládeže i dospělých náleží k nejsložitějším, nejdůležitějším, vysoce kvalifikovaným lidským pracím. O učitelství a pedagogické práci se bohužel někdy mluví jako o poloprofesi. Začínáme si zvykat, že učit může kdokoli.

Vzhledem ke stoupající trestné činnosti dětí a mládeže a její vysoké společenské nebezpečnosti, je na místě zabývat se tématem, obsaženým v názvu diplomové práce: Obavy a strach pedagogů z agresivního a asociálního chování mládeže. Tomuto tématu je v posledních letech věnována takřka permanentní pozornost. Míra agresivity dostoupila úrovně, kdy násilné projevy žáků a studentů začínají ve školách stále více ohrožovat i samotné učitele. Situace se podle názoru některých autorů stává natolik vážnou, že část učitelů dokonce kvůli agresivnímu chování svých žáků na pedagogickou kariéru rezignuje a hledá si uplatnění v jiných profesích. Pro pedagogy zde jasně vyplývá velmi důležitý úkol – a sice věnovat maximální pozornost působení v oblasti prevence popřípadě reedukace. Žádoucím výsledkem výchovy je rozvinutá harmonická osobnost, která lépe zvládá krizové a konfliktní situace než osoby problémové, defektní a psychicky nemocné. Přesto tohoto ideálu ve výchovném procesu nedosahuje poměrně velké množství osob.

V diplomové práci se chci především specifikovat znaky abnormálního chování mládeže, které vytváří oprávněné obavy a strachy pedagogů. První kapitola charakterizuje osobnost pedagoga, zamýšlí se nad jeho kompetencemi a zmiňuje rodiče jako partnery školy. Uvádí zde i charakter práce speciálního pedagoga ve vězeňství a pojmy, které souvisejí s tématem celé práce. V druhé kapitole uvedu klasifikaci a charakteristiku poruch chování mládeže podle stupně společenské závažnosti, z hlediska věku, podle převládající složky osobnosti a dětí se syndromem LMD.

U významného procenta mládeže dochází k problémovému vývoji pod vlivem mnoha faktorů, ke kterým se chci vyjádřit ve třetí kapitole práce. Mezi tyto faktory můžeme zařadit dědičnost, rodinu, osobnost, školu, vrstevnické party, vliv médií.

Ve čtvrté kapitole se specificky zaměřím na pedagogickou činnost s mládeží, která je umístěna ve vězeňských zařízeních, na jejich výchovná působení jako minoritních a rizikových skupinách. Jde vlastně o jeden z mnoha úkolů sociální pedagogiky, je jimž předmětem je mimo jiné pomáhat při utváření optimálního životního způsobu, zejména narušené mládeže. Uvedu zde programy zacházení s touto mládeží, které napomáhají k reedukaci jejich kriminálního chování a některá doporučení o výchově ve vězení, což také naplňuje nejen cíle studovaného oboru sociální pedagogiky, ale i cíl mé bakalářské práce.

Cílem práce je zkoumat pohnutky, příčiny a souvislosti vedoucí mládež k protispoločenskému jednání. V empirické části porovnáám několik osobních a rodinných anamnéz obviněných mladistvých a na nich budu specifikovat příčiny, pohnutky a souvislosti s delikventním jednáním.

1. Osobnost pedagoga

Pedagog je jeden ze základních činitelů výchovně-vzdělávacího procesu, profesionálně kvalifikovaný pracovník, spoluodpovědný za přípravu, řízení, organizaci a výsledky tohoto procesu. Tradičně byl učitel považován za hlavní subjekt vzdělávání, zajišťující ve vyučování předávání poznatků žákům. Současné pojetí učitele, vycházející z rozšířeného profesionálního modelu, zdůrazňuje subjektivě-objektové role v interakci se žáky a prostředím. Učitel má spoluvytvářet edukační prostředí, organizovat a koordinovat činnost žáků, monitorovat proces učení. Stoupá význam sociálních rolí učitele v interakci se žáky, v týmu učitelů, ve spolupráci s rodiči a komunitou.¹

¹ PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. vyd. Praha: Portál, 1998, str.270-271.

1.1 Pojetí učitele a jeho kompetence

Naléhání na změnu školy, nezbytnost osvojit si principy osobnostního přístupu k žákům a zvládnutí strategií komplexní edukační péče – to jsou značné nároky, které se kladou na učitele. Vedle mravní síly obstát ve své zodpovědnosti (Pitřha 1999) a vedle předmětové odbornosti musí také zvládnout velký rozsah pedagogických dovedností a technik. Základ ale tvoří kompetence, které mu dávají potřebnou sebejistotu tváří v tvář rozmanitosti situací, které má ku prospěchu svých žáků a spolu s nimi zvládat.

Nejprve rozlišujeme **čtyři základní, východiskové kompetence učitele**, které tvoří nezbytný a nutný předpoklad jakékoliv učitelské kvalifikace. Jsou to:

1. **Pedagogická**, spočívající v kvalifikované orientaci na vzdělávací předpoklady žáka a jejich optimální realizaci ve vyučování a učení. Měli bychom ji vidět ve vytváření podmínek vývoje těchto předpokladů účinným organizováním edukativních vlivů, motivováním vlastních žakových aktivit a využíváním jeho potencialit.

2. **Oborově didaktická**, zahrnující patřičné zvládnutí vědeckých základů vyučovacího předmětu či příslušné oblasti všeobecné kultivace, techniky a technologie práce, umění atp.

3. **Pedagogicko-organizační**, spočívající v kvalifikované orientaci řízení vztahů a činností ve školní třídě tak, aby vznikalo efektivní edukační prostředí. Rozvinutí této kompetence i takové strategie, které dovolují využívání vzdělávacích možností lokality, zapojování rodičů do dění třídy atp.

4. **Kvalifikované pedagogické sebereflexe**, s důrazem na analýzu vlastního smýšlení a jednání na žáky, spojená schopností projektovat své celoživotní vzdělávání.

Dále rozlišujeme kompetence, jejichž smyslem a cílem je **aktualizovat výchovně-vzdělávací programy v osobnostním rozvoji žáků**. Zajišťují vyústění předchozích kompetencí do vývoje a rozvoje osobnostních kvalit žáků. Těmi jsou:

5. **uvádět žáky do možnosti samostatného pohybu v informačních prostorech,**

6. **uvádět žáky do problematiky hodnotových orientací,**
7. **uvádět žáky do kultury různých podob mezilidské vzájemnosti,**
8. **uvádět žáky do zodpovědného vztahu k sobě samým.**

Uvedené kompetence se uplatňují v různé míře a s různou naléhavostí, v závislosti na stupni či druhu školy, na aprobační kvalifikaci učitele, na konkrétních podmínkách dané školy a směru jejího profilování. Všechny ale musí být, byť v různé míře, u každého učitele rozvinuty, má-li být spolehlivým garantem vysoké prestiže svého povolání.²

1.2 Rodiče jako partneři školy

Všeobecně se uznává, jak ze strany učitelů, školských politiků i teoretických pedagogů, že školy nemohou být izolovanými světy samy pro sebe, nýbrž že musí kooperovat s prostředím, v němž působí. Uzavřené školy vůči obklopující ji komunitě se považuje za negativum. Školy samy v podmínkách současné civilizace vyvíjejí různé aktivity, směřující ke kontaktům či kooperacím se svým prostředím, především s *komunitou rodičů*. Rodiče žáků, které škola vzdělává, se považují za hlavního a nejpočetnějšího partnera pro vztahy školy s prostředím.³

Postavení rodičů ve vztahu ke škole – legislativní a programový rámec.

V případě výchovného partnerství prvotní právní normy vymezují především práva a odpovědnost za výchovu a rozvoj dítěte. Zákon o rodině přikládá rozhodující úlohu ve výchově dětí rodičům a tuto skutečnost reflektuje také školský zákon. Rodič podle školského zákona žádá o přijetí dítěte do školy, o odložení, i dodatečné povinné školní docházky. Rodiče jsou přímo povinni spolupracovat se školou v případě, že jejich dítě nemůže s ohledem na svůj zdravotní stav docházet do školy, a předpokládá

² HELUS, Z. Čtyři teze k tématu „změna školy“. In Pedagogika roč. LI, vyd. Praha: UK, 2001, str.38-39
³ PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. vyd. Praha: Portál, 1997, str.419

se, že úzce spolupracují se školou také v případech, kdy jejich dítě je v určité směru mimořádně nadané.

Rodiče jako výchovní partneři školy jsou v české legislativě chápání spíše jako ti, bez nichž škola nemůže učinit rozhodnutí o jejich dítěti. Tím se téměř doslovně naplňuje zákon o rodině, který říká, že rodiče mají „rozhodující úlohu ve výchově svých dětí“. O sociálním partnerství není ve stávajícím školském zákoně řečeno vůbec nic, nepočítáme-li fakt, že rodiče jako skupina mohou spolupracovat se školou poměrně úzce v radách škol. Vzhledem k tomu, že počet rad škol je skutečně mizivý a jiné uspořádání v podobě různých rodičovských sdružení s sebou nese mnohé problematické prvky, je vlastně role rodičů jako skupiny a jako sociálních partnerů školy v naší legislativě sice zakotvena právě zmiňovanými ustanoveními o radách škol, ale v praxi téměř nerealizována.

Příznivější situace v oblasti vymezování vztahů rodičů ke škole je v různých programových dokumentech, zejména v tzv. Bílé knize, ty však nejsou zákonnou normou. Bílá kniha klade poměrně velký a dříve nebývalý důraz na aktivitu ve vztazích mezi rodiči školami a jejich spoluprací. Celkově tato kniha klade mimořádný důraz na otevřený a demokratický přístup k hodnocení, rozhodování, spolupraci a participaci všech sociálních partnerů, mezi nimi především rodičů.⁴

Podle Wolfendale (1983) je partnerství vztah, kdy jsou rodiče aktivními a ústředními postavami v rozhodování a uvádění rozhodnutí do praxe, mají stejnou pravomoc a ekvivalentní odbornost jako lidé ve škole, jsou schopni dávat i získávat a také sdílet s profesionálními pracovníky vzájemnou odpovědnost. Je zřejmé, že takové náročně formulované partnerství rodičů je spíše ideálem, k němuž je možné dlouhodobě směřovat, než snadno dosažitelným cílem. Takto formulované partnerství rodičů jsme proto nemohli nalézt ani v naší legislativě. Omezíme-li se na to, co v ní skutečně je, můžeme konstatovat, že v případě výchovného partnerství se ono partnerství překrývá s přístupem, který by se dal označit jako „zákaznický“, rodiče jsou spíše zákazníky než partnery školy. Teprve v druhém případě, u sociálního partnerství, je možno oporu v legislativě vidět jasněji, a to v možnosti vzniku rad škol. O těchto zase víme, že se reálně objevují jen v mizivém procentu a že v mnoha případech vůbec nejsou školami

⁴ RABUŠICOVÁ, M. *Postavení rodičů jako výchovných a sociálních partnerů školy*. In *Pedagogika* roč. LIV, vyd. Praha: UK, 2004, str.326-329

vítané. Zřetelněji se tedy rodičovské partnerství ve výchově, jež bývá považováno za onen kýžený model, objevuje zatím jen ve vizích Bílé knihy.⁵

1.3 Speciální pedagog ve vězeňství

Speciální pedagog je vedoucím týmu pracovníků, realizujících činnost s mladistvými. Speciální pedagog odpovídá za existenci a odbornou úroveň programu zacházení s mladistvými obviněnými a potřebnou míru individualizace zacházení, za existenci a odbornou úroveň preventivně výchovných, vzdělávacích, zájmových a sportovních programů pro dospělé obviněné.

Speciální pedagog je povinen zpracovat program zacházení s mladistvými obviněnými cílený na zmírnění negativního dopadu jejich izolace a zvýšení pravděpodobnosti jejich řádného života po návratu do občanské společnosti a vytvoření předpokladů k návyku trávit volný čas po dobu výkonu vazby způsobem neodporujícím účelu výkonu vazby a běžným normám společenského soužití. Prosazovat a zabezpečovat oprávněné zájmy obviněných, k tomu účelu provádět komplexní speciálně pedagogické posouzení. Speciální pedagog uskuteční s mladistvým obviněným vstupní pohovor se zaměřením na adaptaci v podmínkách vazby, posoudí možnosti dalšího výchovného působení. Provede orientační pohovor zaměřený na rodinnou anamnézu obviněného a pedagogickou diagnostiku mladistvých obviněných.

Speciální pedagog program zacházení rozpracovává do týdenních plánů s upřesněním termínů a jmenovitou zodpovědností. Metodicky řídí vychovatele u mladistvých a osobně vede nejméně jednu pravidelnou aktivitu programu zacházení s obviněnými. Organizuje a osobně vede některé formy zájmové činnosti, terapie, besedy a vzdělávání obviněných. Je členem komisí, které předkládají návrhy na umístění a přemísťování obviněných, současně je povinen činit veškerá opatření k předcházení a včasnému odhalování násilného a jiného protiprávního jednání, které by mohlo vést k ohrožení zdraví mladistvého či mladého dospělého nebo účelu vazby. Je také povinen věnovat zvýšenou pozornost mladistvým a mladým dospělým v krizových psychických stavech a se závažnějšími sociálními problémy. Garantuje skladbu

⁵ WOLFENDALE, S. *Parental Participation in Children's Development and Education*. London: Gordon & Breach, 1983

knihovnického fondu, výběr videa a dalších médií z hlediska vhodnosti k cíli zacházení se zájmovou skupinou a pomáhá zabezpečit mladistvému plnění povinné školní docházky v podmínkách vazby.⁶

1.4 Pojmy související s tématem práce

Agresivní chování lze definovat jako porušení sociálních norem, omezující práva a narušující integritu živých bytostí i neživých objektů. Jde o reálné nebo symbolické omezování, poškozování a ničení. Agresivitu lze chápat jako sklon k takovému chování. Toto chování je obvykle prostředkem, jak dosáhnout uspokojení, kterému stojí v cestě překážky. Je jedním z obranných mechanismů, který řeší problém útokem na překážku, resp. na zdroj ohrožení. Agresivní jednání bývá stimulováno prožitkem hněvu a vzteku. H. Arendtová (1996) připomíná, že hněv vzniká nejspíše v situaci, o níž se lze domnívat, že by nemusela být neměnná. Pokud si člověk myslí, že se už nedá nic dělat, bude častěji volit jiný obranný mechanismus. Například se v takové situaci raději vzdá, bude reagovat emočním prožitkem smutku, deprese či beznaděje. Agresivní jednání může být prostředkem k uspokojování osobně významných potřeb, ale stejně dobře se může samo stát cílem. Stává se zdrojem jistoty vlastních kompetencí, které lze kdykoliv použít. Může být uspokojující i proto, že potvrzuje vlastní moc.⁷

Strach představuje tísnivý, nepříjemný, mučivý citový zážitek, projevující se negativními symptomy. Jde o tremor (chvění), zblednutí, pocit nevolnosti, stažení žaludku, pocení atp. S negativními příznaky vznikají i psychické změny např. změny ve vnímání, koncentrace pozornosti, změny volních složek, reakce bezprostřední užitečnosti, z které plyne potřeba sebezáchovy, sebeprosazení, sebereflexe nebo sebehodnocení. I když mají obranný charakter, mohou vést k poškození psychické autoregulace, integrity, i destrukci člověka (pokus o suicidium). Vznik strachu a jeho intenzita závisí především na zkušenosti člověka v prostředí, jeho emocionální kapacitě a schopnosti osobnosti a její vyváženosti. Strach je vždy z něčeho konkrétního (ředitele, inspekce, zvířete, smrti, výhrůžek, napadení atp.). Pokud prožíváme tyto stavy,

⁶ Popis funkce speciálního pedagoga ve vězeňské službě, VV Brno, 2004

⁷ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. vyd. Praha: Portál, 2000, str.266

nemůžeme je blíže specifikovat, říkáme jim **obavy**. Úzkost, obavy a strach se vytváří u většiny z nás z předcházejících zkušeností a postojů.⁸

Obviněný je nejobecnější označení osoby, proti které se vede trestní stíhání. Podle současného trestního řádu se obviněným stane osoba podezřelá ze spáchání trestného činu doručením usnesení o zahájení trestního stíhání, které vydává zásadně policejní orgán, nebo výjimečně státní zástupce. Proti usnesení o zahájení trestního stíhání je přípustná stížnost, která nemá odkladný účinek. Po nařízení hlavního líčení, kdy probíhá trestní řízení před soudem, se obviněný označuje jako **obžalovaný**. **Odsouzeným** je pak ten, proti němuž byl vydán odsuzující rozsudek, který již nabyl právní moci.⁹

2. Klasifikace poruch chování mládeže a jejich charakteristika

Pod pojmem poruchy chování se v obecné řeči obvykle rozumí negativní odchylky chování některých osob od normy. Touto normou rozumíme to, co jiné osoby nebo skupiny od nás běžně očekávají. Normu takto můžeme chápat jako určité měřítko a normalitu jako vyjádření stavu. Normu můžeme také posuzovat z nejrůznějších hledisek např. statistického, filozofického, psychologického, sociálního atd.

2.1 Podle stupně společenské závažnosti.

Tato klasifikace má u nás nejstarší tradici a v literatuře i v praxi se sní setkáváme nejčastěji. Již v první polovině dvacátého století sledujeme snahy o třídění problémového chování, které se odlišovalo od normy.

A. Zikmund na podkladě velikosti mravní úchytky, podle kvality a kvantity mravního cítění, rozdělil v roce 1930 mládež do tří skupin takto:

⁸ OLEJNÍČEK, A. *Diagnostika a řešení případů násilného chování dětí a mladistvých ve školních zařízeních*. Přednáška pro ped. Pracovníky SSS Brno 2009

⁹ Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád) č.141/1961 Sb.

- *Mládež mravně ohrožená*, kdy jedinci byli ohroženi vnějšími nepříznivými poměry.

- *Mládež mravně narušená*, tj. mládež, která vlivem slabosti charakteru nebo z návodu cizích osob se občas a přechodně dopustila špatných činů, čímž vybočila z mravního života.

- *Mládež mravně vadná*, kam spadají jedinci vadní v užším slova smyslu, u nichž mravní vady a sklony k antisociálním skutkům tvoří stav, který se dá již těžko výchovně napravit¹⁰

Mezi známé a uznávané patří Klímovo třídění z roku 1978, které vymezuje z pohledu společenské závažnosti a mravní narušenosti následující skupiny:

- *asociální poruchy chování*, tj. činy vymykající se společenské morálce, kam se řadí přestupky proti školnímu řádu, lži, výtržnictví, vzdorovitost, negativismus, záškoláctví, útěky a toulky, sebepoškození, toxikomanie aj.,

- *antisociální poruchy chování*, tj. činy poškozující společnost: krádeže, loupeže, výtržnictví, ublížení na zdraví, sexuální trestné činy apod.

Nejčastěji se však u nás používá a v literatuře se objevuje zpravidla následující členění poruch chování podle stupně závažnosti, které se i svým obsahem jednotlivých forem chování až na drobné výjimky shoduje u většiny současných autorů z oblasti pedagogiky:

- *Disociální chování*, tj. nespolečenské, nepřiměřené, které se dá však zvládnout pedagogickými postupy, nenabývá sociální dimenze. Nejčastěji se objevuje ve školní nebo rodinné výchově. Jde o kázeňské přestupky školnímu řádu, neposlušnost, vzdorovitost, negativismus, lži a řadu jiných drobných porušení normy. Často jsou to projevy charakteristické pro určitá vývojová období (nástup do školy, puberta) nebo jsou průvodním jevem jiného primárního postižení (např. LMD, neuróz apod.). Většinou mají přechodný ráz a mohou vymizet samy nebo za pomoci odborníků, nejčastěji formou ambulantní poradenské nebo terapeutické péče psychologa či speciálního pedagoga.

¹⁰ VÍTKOVÁ, M. a kol. *Integrativní speciální pedagogika*. vyd. Brno: Paido, 2004, str.371-372

- *Asociální chování*, které je v rozporu se společenskou morálkou vzhledem k nedostatečnému nebo dokonce chybějícímu sociálnímu citění. Nositel takového jednání se již výrazně odlišuje od společenského průměru. Porušuje společenské normy, normy morálky dané společností, ale jejich intenzitou ještě nepřekračuje právní předpisy. Svým jednáním v důsledku škodí většinou sám sobě (alkoholismus, záškoláctví, toxikomanie). Projevy jsou charakteru setrvalého, s častou frekvencí, a vesměs bývá patrný vzestupný trend tohoto chování. Mezi základní formy asociálního chování patří útky, toulky, nejklaštější porucha u dětí – záškoláctví, demonstrativní sebepoškozování, alkoholismus, tabakismus a jiné druhy toxikomanie. V posledních letech přiřazujeme i gamblerství. Náprava asociálního chování již vyžaduje speciálně pedagogický přístup, a to nejen v podobě poradenské, která se většinou májí účinkem, ale především v podobě ústavní péče ve speciálních výchovných zařízeních, eventuálně v psychiatrických léčebnách nebo v terapeutických komunitách.

- *Antisociální chování* zahrnuje veškeré protisociální jednání bez ohledu na věk, původ a intenzitu činu. Svými důsledky poškozuje společnost i jedince, ohrožuje nejvyšší hodnoty včetně lidského života. Velmi často navazuje na chování asociální. Nositel antisociálního jednání porušuje zákony dané společností a jeho náprava (reedukace) je možná pouze prostřednictvím ústavní péče, ať již jsou to zařízení školská nebo věznice. V tomto případě se jedná o komplexní působení na osobnost narušeného jedince. Mezi formy antisociálního jednání patří veškerá trestná činnost (krádeže, loupeže, vandalství, sexuální delikty, zabití, vraždy), vystupňované násilí a agresivita, terorismus, organizovaný zločin a trestná činnost související s toxikomanií. Skupina antisociálních forem chování se vyznačuje nejvyšším stupněm narušenosti původce chování, nejvyšší intenzitou efektivity, obtížnou aplikací nápravné péče v důsledku fixace poruch, velkou pravděpodobností recidiv.¹¹

¹¹ MAZÁNKOVÁ, L. *Typologie výchovných potíží*. vyd. Brno: IMS 2007, str.4-5

2.2 Podle věku

Poruchy chování můžeme rozdělit v souvislosti s věkem na poruchy pro určitý věk typické a na poruchy, které se vyskytují ve všech nebo více věkových obdobích. Takové poruchy ale mají v různých věkových obdobích svá specifika.

- Nejmladší skupinou, která je z hlediska kriminality sledována, je kategorie dětí ve věku od 6 do 15 let. Období školní docházky je pro dítě velmi náročné po stránce fyzické i psychické a přináší sebou mnoho změn. Na začátku školní docházky se u některých dětí může projevit strach ze školy nebo učitele. Důsledkem toho může dítě reagovat záškoláctvím. Závažným obdobím ve vývoji dítěte je puberta, počínající zhruba 12. rokem. Činy, které byly dříve typické pro starší věk, objevují se už i v této skupině (příloha č.1). Zavadová činnost této věkové kategorie bývá označována jako *prekriminalita*, *dětská delikvence*, *dětská kriminalita*. Stejně jako u celkové kriminality, výskyt dětské delikvence souvisí nejvíce s velkými městy. Typickým znakem dětské delikvence je skupinovitost, malá připravenost a promyšlenost. Jedná se o činy páchané převážně spontánně, méně často o plánované a připravované akce. Většinou jde o prvopachatele s převážujícím jednáním charakteru přečinů. Negativní aktivity této skupiny převážně směřují proti majetku v osobním i společném vlastnictví, méně častěji se setkáváme s násilnými činy, i když musíme konstatovat, že nárůst brutality v poslední době je zřejmý. Přibylo i nežádoucí jednání v souvislosti s toxikomaníí.

- Do další kategorie můžeme zařadit chování u mladistvých – *juvenilní delikvence* neboli *kriminalita mladistvých* se týká věkové hranice 15 -18 let (příloha č. 2). V tomto období dospívání se formují hlavní rysy osobnosti. Je považováno za kritické období, charakteristické zejména změnami sociálními. Vliv vrstevníků je v tomto období velmi silný, vytvářejí se party, které se ne vždy zabývají činností pozitivní. Vytrhnout mladého člověka z nevhodné party je často velmi nesnadné až nemožné. Protispolečenského jednání se mladiství dopouštějí na základě věkových zvláštností somatického i psychického vývoje, sociální nezralosti, neukončeného vývoje morálního. Zde se vyskytuje celá řada trestných činů, které se svou povahou blíží kriminalitě dospělých, často s recidivou. Mezi nejčastější patří násilí proti jednotlivci i

skupině, opilství, výtržnictví, neoprávněné užívání motorového vozidla, v posledních letech trestná činnost související s toxikomanií, patologickým hráčstvím a prostitucí. Většinu delikventní mládeže tvoří ekonomicky závislí jedinci s ukončeným základním vzděláním bez kvalifikace.

- Poslední kategorie je *kriminalita dospělých*. Jedná se o skupinu jedinců starších 18 let, vyznačující se rozsáhlou trestnou činností s častou recidivou. V této souvislosti je potřeba rozlišit tzv. mladé dospělé (18 až 24 let), kteří by vzhledem ke svému psychickému vývoji, měli být více ovlivňováni speciálně pedagogickými prostředky než pouhou represí, přestože se u nich objevuje trestná činnost v plném rozsahu jako u dospělých.¹²

Ve věznicích rozlišujeme kategorii tzv. mladých dospělých od 18 do 26 let.

2.3 Podle převládající složky osobnosti

Porucha struktury osobnosti, vedoucí k poruše chování, se projevuje v závislosti na převládající složce osobnosti a na podmínkách sociálního prostředí v nedostatečně společensky přiměřeném mravním jednání. Důsledky těchto poruch chování se projevují v různém rozsahu v jednotlivých formách sociální činnosti, ve výchově, vzdělání a především v práci. Tyto osoby vyžadují komplexní rehabilitační péči. Je třeba připomenout, že hledisko ovládající složky osobnosti se častěji užívá u mládeže a dospělých než u dětí, neboť osobnost dítěte není ještě stabilně utvořena a nelze ji proto vždy podle následujících kritérií hodnotit.

V současné době je preferována a uváděna klasifikace Vocilky (1994), který člení problémové jedince s poruchami chování podle převládající složky osobnosti na osoby neurotické, psychopatické, sociálně nepřizpůsobené a osoby se sníženými rozumovými schopnostmi.

¹²BARTOŇOVÁ, M., a kol. *Základy speciální pedagogiky*. vyd. Brno: IMS 2003, str.188-189

- **Neurotický jedinec**

Trvá-li neurotizující vliv ve výchově od dětství, jde zpravidla o poměrně závažný zásah do struktury osobnosti, a pak mívá i vleklý celoživotní průběh. Toto působení je závažnější ve školním věku, kdy se mohou objevovat školní obtíže související s neshodami v rodině. Život dítěte a dospívajícího v konfliktní nebo rozvrácené rodině má značný podíl na vzniku a upevnění neuróz. Neurotik je objektivně labilnější, je pro něho charakteristické menší sebeovládání a pohotovost k různým zkratkovitým reakcím, zvýšené napětí, neschopnost uvolnit se. Špatně snáší akutní zátěž a má narušenou psychickou a citovou rovnováhu tím, že je mu znemožňováno nebo omezováno uspokojování jeho základních potřeb. Antisociální jednání může být někdy projevem neurotickým na základě hluboce konfliktních situací mladého člověka. U neurotických poruch se mluví především o vlivu prostředí.

- **Psychopatický jedinec**

Předpokládá se vrozená, biologická dispozice. Psychopatie se vyznačuje souborem trvalých povahových odchylek, abnormální strukturou osobnosti. Navenek se projevuje neadekvátním chováním, nepřizpůsobivostí, nepřiměřenými vztahy nebo konflikty s okolím. V období puberty se stávají psychopatické rysy výraznějšími, některý jedinec je přecitlivější, pedantický a nenavazuje přátelské kontakty, řeší své problémy útekou, agresivními a delikventními sklony. Ještě více vystupují do popředí emocionální poruchy a nedostatky chování.

- **Osoby sociálně nepřizpůsobené**

Vocilka (1994) používá termín osoby nepřizpůsobivé. Má na mysli především mládež se sociálně patologickým jednáním, které však nemá ještě trvalý charakter, je tedy naděje na resocializaci.

Za osoby sociálně nepřizpůsobené jsou například považováni:

- občané propuštění z výkonu trestu odnětí svobody
- občané, proti nimž je vedeno trestní řízení, popř. jimž byl výkon trestu podmíněně odložen

- občané závislí na alkoholu a jiných toxických látkách
 - občané žijící nedůstojným způsobem života
 - občané propuštění ze školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy po dosažení zletilosti.
- **Osoby se sníženými rozumovými schopnostmi**

Častou příčinou vzdělávacích, ale i výchovných potíží, je snížená inteligence nebo přímo mentální retardace. Také kriminalita dětí a mládeže bývá často spojována s jedinci se sníženým intelektem. Nutno však poznamenat, že do etopedické péče se dostávají pouze ti jedinci, kteří jsou za své jednání plně zodpovědní, to znamená, že jsou schopni rozumově posoudit správnost či nesprávnost svého jednání. Pokud bychom tuto skutečnost měli vyjádřit přesněji, pak můžeme konstatovat, že se v etopedických zařízeních nacházejí pouze ti, jejichž intelekt se pohybuje maximálně v pásmu lehké mentální retardace. Jedinci, kteří jsou částečně nebo úplně zbaveni svéprávnosti, nebo nejsou dostatečně schopni posoudit dosah svého jednání, nepatří do etopedických zařízení a ani do věznic. Tyto osoby jsou nejen častými pachateli, ale i oběťmi trestných činů. Jsou značně ovlivnitelní, nepřemýšlí o své budoucnosti, žijí přítomností a dávají přednost konzumnímu způsobu života. Mají slabou volní vložku, chybí jim náhled na své jednání.

2.4 Děti se syndromem LMD

V dětských výchovných ústavech tvoří jedinci s diagnostikovaným organickým poškozením mozku třetinu svěřenců. Přirozeně, že sama LMD není důvodem k tomuto umístění, avšak zvláštnosti v chování těchto jedinců, pokud jim není věnovaná náležitá pozornost, mohou sekundárně nabýt podoby asociálního nebo antisociálního jednání.

Z hlediska etopedie jsou pro vznik poruch chování nejvýznamnější následující příznaky LMD:

- problematický kontakt s okolím,

- zvláštnosti v citové sféře,
- nízká frustrační tolerance,
- sociální chování neodpovídající věku nebo intelektu,
- změny osobnosti

Z uvedených příznaků je patrné, že jedinci takto handicapovaní budou častěji a snadněji inklinovat k poruchám chování etopedického rázu. Pro reedukaci je pak velmi důležitá správně stanovená diagnóza. Děti s LMD vyžadují speciálně pedagogický přístup, větší výchovné úsilí, trpělivost. Pokud není provedena správná diagnostika nebo není dítěti věnována přiměřená péče, vesměs pak končí v převýchovných zařízeních.¹³

3. Příčiny poruch chování dětí a mládeže

3.1 Dědičnost

Genetická zakotvenost lidského chování je aspekt současnými společenskými vědami stále nedoceněný. Prakticky všechny osobnostní vlastnosti i většina lidských postojů, a dokonce i zájmů, je dědičná. Lidské individuální charakteristiky jsou však z tohoto hlediska mnohem méně prozkoumány než z hlediska vlivů prostředí (rodiny, jiných skupin). Naše civilizace si totiž chce a potřebuje myslet, že lidského jedince je možné dalekosáhle programovat vlivy prostředí. Vytváří si vědecké teorie a s nimi volně souvisejí soustavy přesvědčení jež tento předpoklad potvrzují.

Systematické studium dědičnosti delikvence, jež má význam dodnes, začíná ve dvacátém století Goddardovým genealogickým zkoumáním amerických rodin, v nichž se vyskytlo delikventní chování. Tyto práce již začaly vliv dědičných faktorů na delikventní chování potvrzovat, i když je viděly jako projev „vrozené slabomyslnosti“, což bylo vysvětlení opřené o vyšetřování zkoumaných osob tehdy vznikajícími inteligenčními testy a stále ještě blízké příbuzné teoriím o degenerativních znacích.

¹³ VÍTKOVÁ, M. a kol. *Integrativní speciální pedagogika*. vyd. Brno: Paido, 2004, str.375-377

Delikvence je chování, které je podmíněno velice komplexně. Dědičnost je jedním z mnoha faktorů, které na ně mají vliv. Genetická dispozice může být odpovědná např. za sníženou sebekontrolu nebo hyperaktivitu. Tyto vlohy však sami o sobě nevedou k vytvoření delikventního jednání. Genetická vložka jen zvyšuje popřípadě snižuje pravděpodobnost, že na chování budou mít vliv další činitelé, bez nichž by se delikventní jednání neuskutečnilo.¹⁴

3.2 Rodina

Rodinu můžeme chápat jako nejstarší společenskou instituci, která plní socializační, ekonomické, reprodukční a jiné funkce. Vytváří určité emocionální klima, formuje vztahy, hodnoty a postoje. Její prostředí se považuje za nejvýznamnější zdroj vlivů formujících vývoj jedince. Zároveň je tradičně považována za hlavního činitele, jenž svým selháváním dětem umožňuje kriminální chování.

Rizika rodinného prostředí lze pro přehled rozdělit do několika kategorií:

- **rodiče jsou anomální osobnosti**, a proto nejsou schopni uspokojivě plnit rodičovskou roli. V tomto směru jsou rizikové rodiny asociálních jedinců, trpících poruchou osobnosti, osob s návyky vedoucími ke změně osobnosti (např. alkoholismus), dále emočně chladných jedinců bez zájmu o děti. Děti bývají v takových rodinách nejen citově, ale komplexně deprimované, zanedbávané a někdy i týrané. Negativní důsledky výchovy budou větší, jestliže je i dítě k disharmonickému vývoji osobnosti disponováno. To je v uvedených případech pravděpodobnější než v běžné populaci, protože u neadekvátně se chovajících rodičů nelze vyloučit genetickou zátěž.

- určité subkultury a sociální skupiny **poruchové jednání tolerují**, někdy je dokonce považují za vhodné a nutné. Delikventní chování dětí a mládeže se mnohdy rozvíjí jako nápodoba dospělých, či dokonce pod jejich dohledem (Quay, 1987). Existující rómské rodinné kapsářské gangy, které svoje děti učí zlodějským dovednostem, stejně jako učí jiní rodiče děti např. lyžovat.

¹⁴ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. vyd. Praha: Portál, 1998, str.21-23

- stoupá četnost poruchového chování i u mladistvých, kteří žijí v úplné a zdánlivě funkční rodině (Matoušek, 1996). Zde může jít o tzv. **subdeprivační zkušenost** dítěte, které má sice úplnou rodinu, ale fungující spíše formálně. Domníváme se, že nejde o zvláštní kategorii rodin, ale o důsledek rodinné dysfunkce. Rodina dítěti neposkytuje důležité podněty pro jeho rozvoj. Nedovede mu dát jistotu, že má pro rodiče význam, a nedokáže mu vymezit žádoucí hodnoty a normy chování. Dítě potřebuje být citově akceptováno a potřebuje se orientovat v pravidlech, které ve světě platí. Mezi další možné příčiny zdánlivě funkčních rodin můžeme zařadit nudu, nedostatek životního smyslu a cíle. Je známé, že dítě napodobuje rodiče, a činí tak samozřejmě i ve vztahu k náplni volného času a smyslu veškerého jednání. Jestliže mu rodina nic pozitivního neukazuje, nemůže se nic naučit. Takto můžou působit rodiny, které se schází pouze večer, nemají žádnou společenskou náplň a čas zabíjejí nanejvýš sledováním televize. Toto pro dospívajícího není lákavé, a proto si hledá zábavu a vzrušení sám, někdy až za hranicí kriminálního chování.

- zvýšená rizika představuje i **neúplná rodina**. Role osamělého rodiče je náročnější, a proto se zde mírně zvyšuje možnost, že rodina nebude schopna poskytovat dítěti podporu a všechny vzorce chování, jaké by potřebovalo. Mluví se o nedostatku otcovské autority a mužského vzoru chování.¹⁵

Počet narozených dětí mimo manželství v posledních letech rapidně roste (příloha č.3). Jedním z důvodů je i to, že dnešní mládež zůstává spolu na tzv. „psí knížku“. V tomto případě se nedá říct, že dítě vychovává pouze jeden z rodičů, ale v případě neshod u těchto partnerů je mnohem jednodušší tento vztah ukončit, než v případě manželství. Ze zkušenosti vlastního okolí usuzuji, že tento vztah nebude mít nikdy dlouhé trvání, a nenahradí plnohodnotně rodinné prostředí.

- vliv **rozvodovosti** na poruchy chování. Považujeme za samozřejmé, že děti z rozvedených manželství trpí větším počtem poruch citového života i chování, než děti z manželství, která se nerozvedla. Za většinu obtíží, které děti z rozvedených manželství postihnou, odpovídá **období po rozvodu** s jeho snížením úrovně péče o dítě, snížením životní úrovně, případně změnou bydliště a školy.

¹⁵ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. vyd. Praha: Portál, 2000, str.276-277

Otázkou je zjištění, do jaké míry je zdrojem poškození dítěte těžký, často dlouhodobý střet manželů, který rozvodu předchází. Rodiče, kteří mají na srdci alespoň základní zájmy svých dětí, v nelehké rozvodové situaci, stejně jako při rodinných střetech, by se měli vyhnout dvěma základním chybám:

1. nežádat pochopení ani souhlas dětí pro svá rozhodnutí,
2. jakmile jeden z manželů zjistí, že druhý partner zneužívá děti jako důvěrníků nebo jako nástroje k vynucení jakýchkoliv zájmů, neoplácet stejným, neboť to násobí utrpení a poškození dětí.

Další otázkou je ovlivnění vývoje dítěte obdobím po rozvodu, které doprovází zmíněné obtíže. V britské studii vědci vyšetřili v průběhu jedenácti následujících let přibližně patnáct tisíc matek a přibližně stejný počet jejich dětí. Matky byly vyšetřeny před narozením dítěte, pak znovu v době, kdy bylo dětem sedm let. Vyhledávali se dva okruhy poruch dětského chování: „útočnost a neposlušnost“ a „smutek a úzkost“. V podrobnostech se ještě vyhledávaly „výbuchy špatné nálady, nechů chodit do školy, poruchy pozornosti a soustředění, atp.“ Na skutečnost, zda se u dětí některé z těchto poruch objevují, byly tázány jak jejich matky, tak jejich učitelé. Pak byly děti i jejich rodiny sledovány další čtyři roky. Ve věku jedenácti let byly vyhledány ty děti, jejichž rodiče se v tomto čtyřletém období rozvedli, a zároveň určen stejně velký soubor dětí z nerozvedených manželství. Pak byly děti vyšetřeny podobným způsobem, jakým byly vyšetřovány ve věku sedmi let, a spolu s nimi byli vyšetřeni i jejich rodiče, obvykle maminky. Podle očekávání měli chlapci i děvčata, jimž se rodiče mezi sedmým a jedenáctým rokem věku rozvedli, více poruch chování než děti, jejichž rodiče se nerozvedli. Na rozdíl od všech předchozích výzkumů tohoto druhu však byli britští badatelé schopni porovnávat chování dětí z rozvedených manželství s jejich chováním čtyři roky předtím, v době, kdy ještě rozvedena nebyla. A zjistilo se, že rozvod sám o sobě na poruchy chování a školního prospěchu u chlapců má vliv zanedbatelný. U dívek je sice vliv samotného rozvodu na poruchy chování a školního prospěchu zřejmý, ale velmi malý. Podstatný vliv na obojí poruchy má vše, co se v rodině děje před rozvodem.¹⁶

¹⁶ DRTILOVÁ, J., KOUKOLÍK, F. *Odlíšné dítě*. vyd. Praha: Vyšehrad, 1994, str. 120-123

Počet rozvodů trvale přibýval do roku 2004 a z větší části to byl problém větších měst. Od roku 2005 se počet rozvodů stabilizoval (příloha č.4).

Mezi další konkrétní rodinné situace, o nichž je známo, že přímo nebo nepřímo souvisí s poruchami u dětí, můžeme zkráceně zařadit následující:

- *Špatné soužití rodičů může u dítěte ovlivnit pocit bezpečí.* Rodiče se před dítětem ustavičně hádají. Zneužívají navzájem sebe i své děti a mohou se z nich stát násilníci. Dítě přebývá v atmosféře nedůvěry a nejistoty.
- *Nízké postavení v komunitě může negativně ovlivnit i vztah dítěte k jeho vrstevníkům.* Rodinu dítěte by bylo možné označit za místní „černé ovce“, otec je vídán, jak se potuluje po ulicích. Kamarádi dítě odmítají a posmívají se mu.
- *Byt, ve kterém žije mnoho lidí, je pro dítě často příčinou frustrace a napětí.* Členové rodiny si lezou vzájemně na nervy, napětí se zvyšuje a krize narůstá. Dítě nemá svůj vlastní koutek, nemá si kde udělat domácí úkol, zůstává stranou a nakonec se stává vetřelcem.
- *V početné rodině se možná dítěti nedostává tolik pozornosti, kolik jí potřebuje, možná nemá příležitost vyjádřit své pocity.* Nikdo mu nevěnuje čas, aby se mohlo vyjádřit. Ve svém zoufalství bude s ostatními bojovat nebo se uzavře do sebe.
- *Otec nebo matka mají tak velké osobní problémy, že nejsou schopni se o dítě řádně starat.* Mohou trpět depresemi, schizofrenií, mohou být postižení.
- *Rodina žije ze státní podpory.* Jsou-li rodiče nezaměstnaní nebo je zaměstnat nelze, dostává rodina státní podporu. Rodiče i děti mají špatné povědomí o tom, kdo jsou a co si zaslouží, nedokáží řídit svůj vlastní život.¹⁷

Ačkoliv můžeme mít pocit, že se chování vašeho dítěte nedá tolerovat, je důležité si uvědomit, že jeho stav mohl být nastartován nebo zhoršen určitými událostmi nebo okolnostmi v rodině. V neposlední řadě bude chování dítěte záviset též na vztahu k němu a na účinnosti podpory, kterou jsme schopni mu poskytnout.

¹⁷ TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*. vyd. Praha: Portál, 2001, str.38

3.3 Osobnost

Osobnost můžeme chápat jako celek duševních a tělesných vlastností člověka. Tento celek je u každého jedinečný, utváří se v průběhu celého života daného člověka prostřednictvím celé široké řady vlivů. Na počátku lidského vývoje je vrozená genetická výbava, která tvoří základ pro rozvoj celé osobnosti. K němu dochází hlavně získáváním zkušeností ve vztazích s lidmi i se světem kolem sebe. Na jejím vývoji se významně podílí prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá. Mnoho lidí s poruchou osobnosti vyrůstá v disharmonickém prostředí, kde bylo přítomno násilí, zanedbávání, drogy a zneužívání.

Předsudky o typické osobnosti kriminálně se chovající mládeže trpí jak veřejnost, tak masová média. Tyto předsudky souvisí pravděpodobně s jinými občanskými postoji, s celkovou frustrací společnosti, resp. s pocitem životní spokojenosti lidí. Ještě významnější je, že ve všech zařízeních, v nichž se soustavně pracuje s rizikovou mládeží, má personál rovněž vytvořenou ustálenou představu o typické osobnosti klienta. Není divu, že postoje personálu, zvláště po mnohaleté přímé práci s klienty, jsou přitahovány extrémy. Negativní zkušenosti, jichž se každému pracovníkovi nahromadilo nemálo, posilují u disponovaných lidí sklon k zjednodušeným zobecněním. Proto je třeba brát zobecněné soudy personálu o klientech zařízení s rezervou. Jsou daleko spíše, než nezaujatým závěrem o klientech, ukazatelem stupně profesionálový vyhořelosti a odkazem k neformálním doktrínám, které byly výstižně nazývány v medicínských souvislostech „klinickým folklorem“.

Vědecky fundované nálezy

Vědecké soudy o osobnostech kriminálně se chovajících mladistvých se opírají o tyto metody:

- *testová vyšetření* vězňů či klientů jiných zařízení, při nichž jsou indexové osoby v určitých znacích porovnávány s populační normou,
- *popis znaků chování*, jež souvisí s kriminalitou, případně umožňují předpovídat další vývoj indexových osob. Tato linie výzkumu se na rozdíl od předchozí

neopírá jen o psychologická testová vyšetření, ale také o anamnestická data, o zprávy jiných osob, výjimečně i o přímé pozorování indexových osob

- *studie delikventně jednajících osob*, hledají se při nich faktory vysvětlující variabilitu rozdílů mezi klienty, opírají se většinou o rozbor anamnéz, někdy i o testová vyšetření, nebo o jiné znaky
- výjimečně se uvádějí jako podklad pro obecnější soudy i *případové studie*.

Pro prevenci kriminality i pro další účely praktické práce s pachateli trestné činnosti je popis chování, resp. popis postupů ovlivňujících chování lepším vodítkem než výsledky osobnostních testů. Výzkum se nejnadhěji dělá tak, že jsou mladistvým vězňům či klientům jiné instituce zadány dotazníky, které jsou pak zpracovány. Studie prováděné na uvězněných nebo nedobrovolně ústavně vychovávaných mladistvých jsou bezpochyby ovlivněny prostředím, v němž se mladý člověk zrovna nalézá. To může zvyšovat jeho frustrovanost, agresivitu, mohou tím být tlumeny i rozumové schopnosti.

Srovnávací studie založené na psychologických testech

V testech komplexně popisujících osobnost se u delikventně jednající mládeže nacházejí zvýšené, resp. snížené hodnoty skóreů škál.

- psychopatie (+)
- socializovanost (-)
- sebekontrola (-)
- odpovědnost (-)
- extroverze (+)
- psychoticismus (+)
- kriminální sklon (+)

Škála psychopatie a škála socializovanosti jsou dnes pokládány za nejspolehlivější obecné ukazatele osobnostního sklonu ke kriminalitě. Někteří autoři o

nich mluví jako o škálách delikvence. Rozdíly mezi delikventně a nedelikventně se chovajícími lidmi jsou v obou těchto škálách významně odlišné prakticky ve všech zkoumaných vzorcích lidí.¹⁸

Krejčí (1997) na vzorku našich vězňených mladistvých přestupníků zákona např. zjistil, že mají proti normě sníženou hodnotu psychotismu a jejich extroverze a jejich extroverze není od normy statisticky významně odlišná. Významně vyšší byla v tomto vzorku hodnota neuroticismu. Krejčí se pokusil o komplexnější pohled na osobnost kriminálně jednajícího mladistvého pomocí Freiburského osobnostního dotazníku. Ten měří následující dimenze osobnosti: nervozita, spontánní agresivita, depresivita, vzrušivost, společenská mírnost, zdrženlivost, otevřenost, extroverze, emociální labilita a maskulinita. Mladiství vězňi z naší republiky v tomto dotazníku skórovali významně výše na škálách nervozita, depresivita, vzrušivost, mírnost, zdrženlivost, otevřenost, emociální labilita a maskulinita. V obou škálách agresivity významný rozdíl nebyl. Přestože jde o pachatele společensky nejzávažnějších trestných činů, výsledek pozoruhodně odporuje stereotypu nevypočitatelně agresivního mladistvého zločince. Sám autor připouští, že uvedené nálezy by mohly být částečně vysvětleny vlivem zvýšené snahy mladistvých vězňů jevit se za podmínek nedostatečné anonymity vyšetřování v lepším světle.¹⁹

Srovnávací studie založené na popisu chování.

Často zkoumaným jednotlivým znakem osobnosti, o němž se předpokládá, že se podílí na kriminálním chování mládeže, je *impulzivita*, čili opačně vymezeno schopnost odložit uspokojení. Mnoho studií prokázalo, že osoby chovající se delikventně dávají přednost okamžitému uspokojení před uspokojením vzdáleným. Osoba se sklonem k delikvenci má tendenci jednat podle hesla: Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše. Zdá se, že delikventně jednající osoby také mají v průměru méně realistická očekávání do budoucna než jejich zákona dbalí vrstevníci.

Dalším často zkoumaným znakem osobnosti v souvislosti s delikventním jednáním je *sebehodnocení*. S větší přesvědčivostí docházejí výzkumníci k závěru, že většina delikventně jednajících lidí má negativní sebehodnocení, že si sebe neváží, že

¹⁸ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. vyd. Praha: Portál, 1998, str.51-54

¹⁹ KREJČÍ, P. Některé osobnostní charakteristiky vězňených mladistvých delikventů. In *Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem*. Praha: Policejní akademie ČR, 1997.

sami sobě nepřipisují hodnotu, případně nemají o své hodnotě jasnou představu, že jejich sebehodnocení je zmatené, plné protikladů. Osoby, jež se dopouštějí trestného činu opakovaně, mají v průměru nižší sebehodnocení než ti, kteří se proti zákonu provinili jen jednou. (To může být také způsobeno vlivem opakovaného věznění, jímž společnost důrazně jednotlivci připomíná jeho sníženou společenskou hodnotu). Něktěrymi autory je delikventní chování vysvětlováno jako pokus člověka s nízkým sebehodnocením zvýšit pocit vlastní hodnoty kriminálním činem podmínkách, které mu neumožňují, případně blokují běžnou, společensky přijatelnou formu potvrzování vlastní hodnoty studijními výsledky, prací, sportovními výkony, založením rodiny atp. Kriminalita by z tohoto hlediska byla jakýmsi obranným mechanismem Já, který spouští nepříznivé sociální prostředí.

Člověk, který se dopouští trestné činnosti, má z hlediska běžného názoru vždycky narušenou *morálku*. Souhrnný pojem morálka dnešní psychologie dokáže rozložit přinejmenším na tři složky, jež mají nestejný vliv na lidské chování.

- Morální názory,
- morální postoje a
- zvnitřněné morální usuzování, resp. zvnitřněné morální normy.

Průzkumy, prováděné mezi delikventně chovající se a nedelikventní mládeží v prvním znaku, neukazují významné rozdíly. Obě skupiny dobře vědí, co je pro ně a pro společnost dobré a zlé. Také druhá kategorie diferencuje mezi delikventní a nedelikventní mládeží jen velmi málo. Pachatelé většiny trestných činů vědí velmi dobře, že to co provedli, dělat neměli, cítí jen o něco menší zábrany k provedení trestného činu a v menší míře než jiní mladí lidé. Vývoj zvnitřnělého morálního usuzování má podle Kohlberga tři úrovně a v jejich rámci celkem pět, resp. šest stádií. V prvním stádiu je morálka heteronomní (člověk se řídí tím, co je vynucováno silou a mocí). Ve vyšším, druhém stádiu jež přísluší na stejnou úroveň, si již uvědomuje potřeby jiných lidí, ne však jejich práva. Ve třetím stádiu se člověk umí ztotožnit s perspektivou člena rodiny či jiného blízkého člověka (dobré je to, co schvalují bližní a blízcí). Ve čtvrtém stádiu je již dobré a žádoucí to, co potřebuje celé naše společenství. Člověk je v posledním pátém stadiu ztotožněn s myšlenkou obecné platnosti lidských práv a lidské důstojnosti. Z tohoto jednoznačně vyplývá, že čím vyššího stádia jedinec

dosáhne, tím lépe. Výzkumy ukazují, že čím vyšší úroveň zvnitřněných morálních norem dosáhnou rodiče, tím vyšší úroveň dosahují i jejich děti. Jedna studie dokonce došla k závěru, že otcova přítomnost v rodině zvyšuje průměrné skóre u chlapců o jedno stádium.

Komunikační dovednosti a způsob řešení konfliktů jsou dalšími znaky, v nichž se průměry delikventně a nedelikventně jednajících mladých lidí liší. Delikventní jedinci mají v průměru nižší schopnost vnímat sociální významy lidského chování. Konflikty řeší méně konstruktivně, zkratkovitě i agresivněji.

Studie variability osobností s rizikovým chováním

I přes různorodost metod získávání dat i pohledů zkoumaného vzorku se nejčastěji používá pojmů, navržených Hewitem a Jenkinsem, založené na studii analýz anamnéz pěti set klientů dětské výchovné kliniky.

1. *nesocializovaně agresivní typ osobnosti*, někdy též označovaný jako *psychopatický*,
2. *socializovaný typ osobnosti*, někdy též *subkulturální, socializovaně agresivní*,
3. *utlumený typ osobnosti* čili *neurotický typ* (někdy též *úzkostný, stažený*)

K těmto třem základním faktorům, získaným klasifikací minulého a současného chování, připojují někteří autoři ještě

4. *nezralost* či *nedostačivost* (vysoce korelující se syndromem ADHD, někteří autoři tento faktor nazývají přímo *deficit pozornosti*).²⁰

Vztahem mezi strukturou osobnosti a pohotovostí k násilnému delikventnímu jednání se u nás dlouhodobě zabývá forenzní psycholog Netík. Jeho závěry jsou založeny na množství kazuistik pachatelů násilných trestných činů i na cíleném výzkumu. Ve svém shrnutí dělí kriminální agresivitu a závisle i osobnosti pachatelů násilných trestných činů do dvou skupin.

1. Řízené, organizované, plánované kriminálně agresivní chování.
2. Agresivní chování neřízené, reaktivní a neorganizované.

Pachatelé deliktů doprovázených chladnou agresivitou bývají lidé, kteří k oběti nemají osobní vztah. Pro ně je agresivita jen prostředkem sloužícím k získání nějaké jiné hodnoty, obvykle finanční nebo majetkové. Většinou pocházejí z rodin „sociálně

²⁰ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. vyd. Praha: Portál, 1998, str.55-61

patologických“. Jako dospívající byli často členy delikventní party. Vyšetření ukazuje typickou strukturu psychopatické osobnosti (nedostatek zábrán, nedostatek soucitu, oslabení citových vazeb, nezájem o lidské okolí).

Pachatelé, jejichž delikt provází afektivní, horká agrese, svůj čin obvykle přesně neplánují a k oběti mají osobní vztah. Agresivní chování u nich vždy provází masivní afekt zlosti nebo strachu. Zlost směřuje proti osobě, kterou pachatel deliktu vnímá jako původce konfliktu či jako překážku v jeho řešení. Intenzita agrese je v kritické situaci vysoká – typickým následkem jsou mnohačetná zranění oběti. Agrese někdy pokračuje i po usmrcení oběti. Tento typ agresivity se na základě testového vyšetření předpokládá hůře, a to jen podle snížené odolnosti vůči zátěži a sklonu ke zkratkovitým reakcím v zátěži. Při standardním testovém vyšetření může osobnost tohoto typu působit jako zcela normální.²¹

3.4 Syndrom hyperaktivity

Hyperaktivita je **poruchou aktivační úrovně**, která bývá často kombinována s poruchami pozornosti. V současnosti je označována zkratkou ADHD. Syndrom může mít různé příčiny, nejčastěji jde o nějakou odchylku funkce CNS. V současné literatuře je hyperaktivita nejčastěji uváděna jako jeden ze symptomů LMD. Jednotliví autoři se neshodují v názoru na četnost této poruchy dětské populaci, uvádí se, že postihuje 5-10% populace, převážně chlapce (DSM-IV, 1994; Dobson, 1995; Merck Manual, 1996).

Hyperaktivní syndrom se projevuje obvykle již v předškolním věku, ale nápadnější bývá mezi 8.-10. rokem (Merck Manual, 1996). Můžeme na něj usuzovat, pokud se první potíže vyskytly již v předškolním věku a v současné době přetrvávají déle než šest měsíců. Nejčastěji se vyskytují tyto projevy:

- **Hyperaktivita**, tj. nadměrné nutkání k pohybu, k aktivitě, která je neúčelná až nesmyslná. Z hlediska dané sociální situace bývá takový projev nepřiměřený, dítě nedokáže puzení k aktivitě ovládat. S tím souvisí i zvýšený sklon k impulzivním reakcím a určité emoční napětí, jako vnitřní projev hyperaktivity. Dítě

²¹ NETÍK, K. (1998): *K posuzování takzvané agresivity*. Propsy, 4, č.5, 14-15.

bývá jen vzácně spokojené a klidné (Train, 1997). Hlavním společenským problémem je jejich značná dusivost.

- **Impulzivita**, tendence reagovat bez rozmyšlení, náhle a často nepřiměřeně podnětu, neschopnost odhadnout následky svého jednání nebo jednání nějak usměrnit. Dítě udělá cokoli, co je napadne, není schopné kontrolovat svoje projevy, nedovede s ničím počkat, nebývá schopné plánovat a ovládat svoje chování, brzdit momentální impulsy a regulovat svoje jednání k nějakému cíli. Protože jsou sociálně rušivé a nepříjemné, okolí na ně reaguje negativně.

- Hyperaktivita bývá spojena i s **hyperexcitabilitou**, zvýšenou emoční dráždivostí, se sklonem k výkyvům v emočním ladění a sníženou tolerancí k zátěži. Hyperaktivní děti mají sklon k extrémním citovým reakcím, ke kolísání z euforie a nadšení do mrzuté nálady a odmítání čehokoli. Některé změny v oblasti citového prožívání mohou být spíše sekundárního charakteru. Souvisejí se zvýšenou unavitelností a signalizují nižší toleranci k zátěži, jež se projevuje typickými poruchami sebeovládání, afektivními a někdy až agresivními reakcemi. Ty lze často interpretovat jako obranu reakci v situaci subjektivně nadměrné zátěže. A. Train (1997, s.52) hodnotí chování takového dítěte jako „*jako projev zvýšené senzitivity a vrozené zranitelnosti*“.

- S hyperaktivitou bývají často spojeny **poruchy pozornosti**. Typickým projevem je slabá pozornost, unavitelnost, dítě není schopné delšího a kvalitnějšího soustředění. U ničeho nevydrží a nic je delší dobu nebaví. Dítě je přitahováno vším možným, mnohdy zcela neselektivně. To znamená, že si náhodně všímá různých podnětů, ale není schopné dávat pozor na to, co je obecně důležitější. Z. Matějček (1990) užívá pro tuto odchylku termín „*vázanost na podněty*“. Znamená to, že dítě věnuje pozornost všemu, co jeho smysly zachytí. Z tohoto důvodu bývají hyperaktivní děti nesystematické a nepořádné.

V důsledku všech uvedených potíží získá hyperaktivní dítě roli nežádoucího a obtížného jedince, který je za všech okolností negativně hodnocen a většinou lidí odmítán. Tyto děti představují značnou zátěž pro celou rodinu, pro rodiče i sourozence. Specifické obtíže se objevují i ve vztazích s vrstevníky. Dlouhodobé studie ukázaly, že

problémy hyperaktivních jedinců zcela nemizí ani v dospělosti. Přetrvávající potíže lze rozdělit do tří skupin.

➤ **Profesní kariéra.** Tito lidé nebývají školsky úspěšní, mívají horší prospěch, zažívají častější kritiku učitelů (i rodičů), což musí zákonitě ovlivnit i jejich postoj a motivaci ke vzdělání zcela obecně. Ke škole mají převážně negativní vztah a nemají proto žádný důvod ve studiu pokračovat. Výsledkem bývá nižší úroveň vzdělanosti. Z. Matějček a kol. (1996) uvádějí výsledky sledování 73 pacientů s LMD, jejichž průměrný věk byl 19 let. Charakteristickým znakem této skupiny (2/3 chlapci a 1/3 dívky) byla nízká úroveň dosaženého vzdělání. Čtvrtina sledovaných jedinců této skupiny se ani nevyučila, 52% dosáhlo jen nižšího odborného vzdělání bez maturity. Profesní zařazení takto postižených nedosáhlo ani průměru populace.

➤ **Osobní vztahy.** Lidé s hyperaktivní poruchou nebudí sympatie. Od dětství je dospělí kritizují a ani vrstevníci o ně nestojí. Chování, které narušilo jejich vztahy s lidmi, přetrvává i v dospívání a v ranné dospělosti. Lze předpokládat, že lidé s takovými potížemi a s často nežádoucími, zafixovanými způsoby chování, budou méně přijatelnými partnery. Je pravděpodobné, že budou mít problémy ve všech mezilidských vztazích.

➤ **Konflikty se společností.** Dospívající a dospělí mívají častěji nějakou odchylku oblasti osobnosti, s větší pravděpodobností se u nich projeví sklon k asociálnímu chování nebo sklon k sebeustrukci. Ve stresové situaci, která z jejich subjektivního hlediska vznikne mnohem snadněji, mohou reagovat méně přiměřeně. Problémy v oblasti sociální adaptace mělo 60% postižených (Merck Manual, 1996). O. Matoušek(1996) uvádí, že „*zhruba polovina budoucích delikventů jsou děti trpící tzv. syndromem hyperaktivity*“. Závěry jiných badatelů, např. J.H.Satterfielda, rovněž nejsou příliš optimistické: 25% postižených se dostalo do výchovného ústavu nebo do vězení.²²

²² VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese*. vyd. Praha: Portál, 2000, str.83-87.

3.5 Škola

Škola je neoddělitelnou součástí výchovy mladého člověka. Vytváří jeho základní materiální a citové hodnoty, které jej mají provázet celý život a přímo působí na formování osobnosti. Škola v některých případech může působit jako katalyzátor kriminogenních faktorů rodiny. Vztah dítěte ke škole je do značné míry ovlivňován osobností učitele a celkovou organizací školní výuky. Při hodnocení podmíněnosti školního působení na vznik a rozvoj sociálně patologického jednání a chování nelze, při větší složitosti jevu, opomíjet i faktory, které jsou subjektivního rázu u jednotlivých žáků (únava, průběh puberty, schopnosti adaptace na školní prostředí, nemoc, neurotické symptomy aj.). Nelze též opomíjet další, zdánlivě nepodstatné faktory, které jsou citového charakteru, např. sociální distance mezi učitelem a žákem. Nabývá u všech stejná, a proto plodí antipatii, zlomyslnost a konflikty.²³

Dítě začíná mít problémy s chováním často již při nástupu do školy. Dokud je doma samo, zdá se, že žádné problémy nemá. Tak je tomu zejména v případě, že se jedná o prvorozené dítě, u něhož rodiče nemají moc zkušeností s chováním ostatních dětí. Řada dětí má zpočátku potíže se vztahem k ostatním spolužákům, avšak dětem s hlubšími problémy nebo poruchami učení je třeba poskytnout včasnou pomoc a vyhnout se tak vážným problémům s chováním v pozdější době. Dítě může například začít zlobit v případě, že se nedokáže soustředit, nebo trpí syndromem ADHD. Pokud problém nerozpoznáme včas a pokud se učitel podle toho ihned nezachová, situace se jenom zhorší. Dítě začne svou nedostatečnost kompenzovat špatným chováním, nebo proto, že je hyperaktivní, bude ve škole rušit. Po nějaké době bude o něm známo, že ve třídě otravuje a zlobí – bude mu věnována velká negativní pozornost, což je hluboce poznamená. Je nesmírně důležité, aby si rodiče i učitelé chování dětí dobře všímali a aby rozpoznali, kdy je potřeba začít něco dělat. Pokud se tyto problémy podaří zjistit v časném věku, mohou drobná opatření doma i ve škole zabránit tomu, aby z mírných obtíží vznikly zásadní poruchy.

Chová-li se dítě špatně, může to být tím, že je na ně **třída moc velká**. Třeba se mu nedostává potřebné pomoci při učení nebo nedokáže snášet napětí vyvolané mnoha

²³ JILČÍK, T., PLŠKOVÁ, A., ZAPLETAL, L. *Sociální patologie*. vyd. Brno: IMS, 2005, str. 11.

jinými lidmi kolem sebe. Zatímco ostatní zvládají situaci dobře, dokonce dokáží z prostředí velké třídy těžit v tom smyslu, že se brzy naučí komunikovat se spolužáky. Pokud bude pro dítě obtížné soustředit se na práci nebo se mu nebude dařit ovládat své impulsy, protože ho ostatní budou rušit, začne postupně stále více vyrušovat. Bude obtížně navazovat přátelství a v zoufalé snaze toho dosáhnout si jenom nadělá nepřátele. Má-li dítě setrvat ve velké třídě, měla by se třída rozdělit na menší skupiny. Smyslem takového rozdělení je zajistit rozvoj sebevědomí všech dětí. Dětem se speciálními potřebami by měla být věnována maximální pozornost a péče učitele, na ostatní děti přitom musí mít učitel také čas a musí mít příležitost usměrňovat i jejich chování. Existují však případy, kdy by určité dítě mělo být umístěno do jiného prostředí (speciální třída, škola). Rodiče i učitelé by vždy měli zvážit význam této možnosti – a zahrnout myšlenku, že všestranné vzdělání je jediná cesta kupředu. Dítě s poruchou může docela šťastně zůstat s dětmi, které žádné postižení nemají. Pokud je však jeho stav vážný, bude v jeho vlastním zájmu i v zájmu ostatních dětí ve třídě, aby bylo přesunuto do prostředí, kde se na ně nebudou dívat jako na hlupáka nebo na nevychovance.²⁴

Pro dítě je zpočátku nejvýznamnější osobou ve škole **učitel**, postupně nabývají na významu **vztahy ke spolužákům** a solidarita s nimi. Ze strany učitele je dítě hodnoceno známkami za podané výkony v jednotlivých předmětech a za chování. Z toho dítě zpočátku školní docházky odvozuje pocit vlastní hodnoty, později jej opírá také o to, jak je přijímáno spolužáky. Je pravděpodobné, že k tomuto přesunu dochází dříve, než se běžně soudí. Už na konci první třídy začínají děti dávat přednost sezení dále od tabule. Děti si velmi záhy začínají ve třídě vytvářet svou vlastní „subkulturu“, vyznačující se zvláštním jazykem, zvyklostmi a rituály, na nichž jsou učitelé v lepším případě více a v horším případě méně napojeni. Pravidelné a přirozené je dělení na skupiny dívek a chlapců.

V některých případech mohou být tyto podskupiny zárodkem asociálních part a to už u dětí na prvním stupni základní školy. Jejich vzniku napomáhá neangažovanost učitele, resp. jeho zřetelné preferování či zatracování některých dětí. Prostředků k tomu má učitel mnoho a jen některé jsou markantní i pro toho, kdo se přímo vyučování neúčastní: známky, poznámky, hodnocení dítěte při kontaktu s rodiči, oznámení učiněná

²⁴ TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*. vyd. Praha: Portál, 2001, str.51-53.

na místním úřadě odboru péče o dítě či policejním orgánům. Segregace málo nadaných, a tím pádem rizikovějších dětí, může mít i mnohem nenápadnější podobu poznámek, utroušených během vyučování, přehlížení iniciativ dítěte, alergických reakcí na prohršky proti kázni či neznalost učiva. Učitelův nezáměr či agresivita mohou být také živnou půdou šikanování ve třídě. Není zcela výjimečné, že učitel svým chováním agresorům označí jedince, který je v nějakém ohledu nedostačiv a jehož se pak i děti cítí oprávněny beztrestně napadat. Vyšší riziko sociálního selhání mají děti (podskupiny dětí) špatně ve škole prospívající, s vyšším potenciálem agresivity, s vlastní subkulturou odpojenou od vlivu učitele a školy, resp. napojenou na potenciálně asociální vlivy (herny, zdroje alkoholu a drog, kriminální gangy atp.)

Pro vývoj dítěte tedy může být kritická schopnost učitele zvládat „neklid, nekázeň a nezáměr“ dětí takovým způsobem, aby nebyl poškozován dobrý vztah k učiteli ani jejich sebehodnocení. Komunikování s dětmi, které je ze strany dospělého soustředěné jen na obsah (jenž má nejčastěji podobu kritiky), nemůže přispívat k pocitu kompetence a vnitřní pohody dítěte. Je dobře kompatibilní s autoritářskou, kritickou výchovou, kterou mnoho našich dětí zažívá i v rodinách. Učitel, který takový vývoj nechce dopustit, komunikuje s dítětem tak, aby posiloval vzájemný vztah a podporoval vstřícnou, kooperativní atmosféru ve třídě. Karnsová (1995) popisuje předpoklady pro takovou interakci na straně učitele termíny přitažlivost, svolení, souhlas, aktivita, ochota nechat se zranit, schopnost kontrolovaně vyjadřovat svoje city, humor, sebedůvěra, pružnost a dalšími příbuznými atributy.

Vývoji směrem ke kriminalitě může bránit, resp. mu může napomáhat i reakce školy na zjištěné asociální chování jednoho či více dětí. Už způsob vyšetřování a zejména udílené sankce jsou pro všechny děti významnou zprávou o tom, jak škola dbá důstojnosti jednotlivce, která pravidla hry opravdu platí, a která jsou jen deklarována, do jaké míry jsou opravdu dodržována, zda se všem měří stejným metrem atp. Přehlížení zcela zjevných přestupků, nejasná pravidla týkající se žádoucího chování dětí, nekonzistentní uplatňování disciplíny, degradace a deptání žáků v procesu jejich trestání, nemožnost odčinit jejich přestupek, neobjektivní rozhodování učitelů a ředitele, ba i obviňování rodičů za něco, co rodiče nezpůsobili – to všechno jsou postoje

podkopávající představu dětí o tom, že jejich chování má za každých okolností jasné hranice a že udržování těchto hranic se řídí pravidly fair play.²⁵

Nelze přehlédnout, že profese učitele bývá v kriminologické literatuře jmenována jako jedna z těch, u nichž lze v souvislosti s problematikou násilí vysledovat zvýšené riziko. Nejvíce jsou ohroženi učitelé, kteří pracují na školách sídlících v oblastech s vyšší mírou zločinnosti, neboť situace ve škole zpravidla odráží situaci v celé komunitě. Vůbec nejvyšší stupeň rizika pak vykazují školy, kde je nízká disciplína, pouze formální kontrola dodržování pravidel, špatný ředitel a velký počet žáků, kteří nemají ambice pokračovat ve studiu na vyšších stupních vzdělávání. Typičtější formou násilí ve školách jsou případy, kdy jeden student napadne druhého. Zatímco na nižším stupni se učitelé zpravidla stali obětí násilí v okamžiku, kdy se pokoušeli jednat se žáky aktuálně projevujícími znaky náhlého záchvatu hněvu či zlosti, na vyšším stupni se tak děje spíše tehdy, když se studentům snaží prosadit pravidla a normy školy. Jinými slovy, v druhém případě pramenila zkušenost s násilím z tradičního sporu mezi pedagogy a dětmi v pubertálním věku o to, jaké chování je ve škole přípustné, a jaké nikoli.

Kromě stupně školy zvyšují riziko i některé další faktory. Jedná se zejména o věk učitele, neboť na nižším stupni škol se s násilím častěji setkávají učitelé mladší, naopak na vyšším stupni učitelé starší. Studie, zabývající se pracovní zátěží učitelů, však již opakovaně zaznamenaly, že jedním z největších zdrojů stresu současných pedagogů je narůstající problémové chování studentů vůči nim, a to včetně vulgárního vyjadřování a neurvalého jednání.

Samostatné téma násilí vůči učitelům se v roce 2007 rozhodl zařadit do svého výzkumného plánu Institut pro kriminologii a sociální prevenci a jeho cílem bylo zmapovat zkušenosti učitelů z náhodně vybraného vzorku českých středních škol s různými podobami násilí ze strany studentů i jiných osob, s nímž se setkávají v bezprostřední souvislosti s výkonem svého zaměstnání. Výsledky výzkumu jsou uvedeny v příloze č.5²⁶

²⁵ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. vyd. Praha: Portál, 1998, str.77-79.

²⁶ TOMÁŠEK, J. *Učitel jako oběť násilí – poznatky z viktimologického šetření na českých školách*. In Pedagogika roč. LVIII, vyd. Praha: UK, 2008, str.379-384

3.6 Vrstevnické party

Ve středním školním věku vzrůstá význam skupiny vrstevníků jako normativní skupiny. Třída má nyní značnou autoritu a dítě zde potřebuje získat dobrou pozici. Skupina žáků má ovšem svoje vlastní specifické normy, radikálně generalizované a platné pro všechny bez rozdílu. Jestliže některé dítě očekávání vrstevníků nevyhovuje, bývá odmítáno. Skupina dětí středního školního věku už dovede jednat jako celek a odlišné či méně kompetentní dítě se stává terčem projevů odmítavého postoje. To je důvodem, proč se objevuje šikana, případně i další skupinové prohřešky proti sociálním normám. V tomto věku jde o první preemancipační pokusy, protože děti ještě považují normy dané rodinou a školou za významné. V období dospívání začíná dítě uvažovat o dosud neexistujících možnostech, neakceptuje všechno, co mu dospělí předkládají. Nový přístup vede ke zvýšené kritičnosti dosud respektovaných norem. Odráží se v pubertálním negativismu, který vyjadřuje potřebu dítěte uplatnit svůj názor.

Dospívající se odpoutává od rodiny, mění se jeho vztah k autoritě, člověka hodnotí na základě jeho reálných schopností a vlastností. Vyžaduje upřímnost a otevřenost, ale zároveň je přecitlivělý na jakékoli připomínky, protože je nejistý. V praxi se tato tendence projeví různým způsobem. Obecně slábne vliv rodiny na dospívající děti a na vznik nežádoucího chování má prvořadý vliv vrstevnická skupina, která má jiné, často obecně nepřijatelné normy. V dospívání se zvyšuje riziko experimentování v oblasti chování, které běžně překračují běžné sociální normy. Dospívajícího už nezvládne pouhá formální autorita a skutečnou autoritu pro něj leckdy nikdo společensky přijatelný nemá. V této době se děti definitivně odpoutávají z těch rodin, které již dříve neposkytovaly citové zázemí, o něž rodiče neměli zájem a starali se o ně nanejvýš materiálně. Děti už nemají žádný důvod rodiče dále respektovat a jsou fyzicky silné natolik, aby si nedaly líbit ani fyzické tresty. Dospívající se mohou začít chovat zcela bez zábran. Rodiče pro ně nepředstavují žádnou autoritu, a ani škola nemá žádný mocenský prostředek, aby mohla jejich chování ovlivnit. Mnohdy začíná jít o přestupky, které mají charakter kriminálního chování (loupeže, krádeže apod.). H. C.

Quay (1987) uvádí výsledky výzkumů, které svědčí pro skutečnost, že v dospívání se fixuje sklon k agresivním projevům a stává se trvalým rysem osobnosti.²⁷

Nároky na konformitu jsou ve vrstevnické skupině mládeže obvykle vyšší než ve všech jiných skupinách. Zahrnují nejen způsoby vyjadřování, ale i úpravu zevnějšku, druh preferované hudby, způsob chování k opačnému pohlaví, postoj ke škole, případně k práci, k rodičům, k penězům, k sexualitě, ke kouření, k drogám, k alkoholu atp.

U dětí frustrovaných nízkou podporou rodiny je pravděpodobné, že potřeba kladného přijetí vrstevnickou skupinou bude ještě silnější než u dětí s dobrým rodinným zázemím. Na tyto děti má velký vliv vůdce party a také ho využívá. Vstupním rituálem do již ustanovené delikventní skupiny je v některých zemích dokonce spáchání nějakého závažného trestného činu, tím adept překročí hranici běžných tabu a může být v případě potřeby vůdcem skupiny vydírán hrozbou, že jeho čin bude anonymně oznámen policii.

Některé party jsou ke své kriminální činnosti přivedeny tím, že tráví čas v hernách, na diskotékách a záhy se jim na tento způsob života přestane dostávat prostředků. Začnou si je opatřovat drobnými krádežemi, jež pak přerůstají v organizované, plánované akce s napojením na překupníky. U nás je tento typ delikventních part patrně nejčastějším typem delikventní skupiny. Podle Chvojky a Pekaře (1997) sledovali v roce 1996 kriminalisté z Prahy pětadesát skupin dětí a mládeže, jež se pohybovaly v prostředí heren a diskoték. Z nich tři čtvrtiny prokazatelně překračovaly zákon. Jiné party vede ke kriminalitě nuda. Neuvědomovaným motivem tohoto chování je pravděpodobně snaha předvést se před kamarády jako správném tvrdáák, což předpokládá skupinovou atmosféru, kvůli níž před násilným aktem nikdo nedokáže couvnout, protože by se ve skupině ukázal jako slaboch.

Již vzniklé delikventní gangy jsou téměř neovlivnitelné zvenčí. Organizátoři všech forem intervencí a všech typů preventivních programů by měli dát pozor na to, aby vznik delikventního gangu nebyl nezamýšleným vedlejším důsledkem programu, jehož cíl byl právě opačný. Toto riziko je vysoké u všech typů skupinových programů pro rizikovou mládež.²⁸

²⁷ VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese*. vyd. Praha: Portál, 2000, str.278-279.

²⁸ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. vyd. Praha: Portál, 1998, str.84-86.

3.7 Vliv médií

Masmédia v současnosti jako prostředek manipulace. Komunikační média se stala neodmyslitelnou součástí kultury. V USA, kde došlo nejdříve a nejsilněji k rozvoji masové kultury, zdůrazňují její kritické etiku médií. Dnes je však již zřejmé, že pouhé morální apelování nemůže situaci podstatně změnit. Ani sebeotevřenější demokratická společnost nemá takovou moc, aby mohla regulovat obsah masové kultury a formy jejího působení politickým rozhodnutím, zákony či jinými administrativními zákazy a nařízeními. Ukazuje se, že oním regulátorem, který bude mít (snad) šanci optimalizovat výběr masmediálních produktů, může být nakonec jen sám adresát. Média byla prostředkem kulturního, estetického a uměleckého vzdělávání a výchovy i prostředkem intenzifikace estetického prožitku recipienta. Za dysfunkčnost jejich zmasovění nese vinu především masová konzumní společnost. Jestliže ještě před cca 25 lety sloužila mediální komunikace především interpersonálnímu styku, v současné době jsme svědky toho, že se stává jeho náhražkou.

Média (především televize a rozhlas) a nezodpovědnost některých tvůrců jejich programů ohrožují postoje a chování nejmladší generace. Všichni si uvědomujeme, že v současné době dochází k masivní devalvaci hodnot a ke ztrátě mravní zodpovědnosti. Nemravné jednání pobuřuje většinu z nás vždy více než počínání nevkusné. Z hlediska axiologického je však ztráta etického cítění a vědomí (tedy svědomí) pro společenský vývoj stejně zhoubná jako ztráta cítění a vědomí estetického - tedy vkusu.

Ztráta svědomí, otupený vkus, neprofesionalita a nekompetentnost představují podhoubí, na kterém pak vyrůstá **arogance a agresivita**. Zvláště agresivity se lidstvu - naše české společenství nevyjímaje - dostává v míře vrchovaté. Protože masmédia vznikají a působí ve společnosti regulované tržními zákonitostmi, snaží se - ke škodě společnosti a její kultuře - prosadit především ekonomicky a méně již kvalitou své programové nabídky. Program je diktován požadavky trhu, masovým (ne) vkusem, podle toho, jaké přináší zisky.²⁹

Škodlivé účinky na děti a mládež může mít jak násilí fiktivní, tak naturalisticky popisované násilí skutečné, tak i nejasná hranice mezi tím, co se opravdu stalo a co nadsadili pro větší účinnost autoři pořadu.

²⁹ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V., a kol. *Člověk- prostřed-výchova*. vyd. Brno: Paido, 2001, str.70-71

Patrně nejpřesvědčivější důkazy pro platnost hypotézy o škodlivém vlivu televize na děti, který se později projeví na úrovni násilí ve společnosti, přinesl Centerwall (1992). Podle jeho práce sledování televizních programů (v nichž je mnoho filmového i zpravodajského násilí) v době dětství a časného dospívání zvyšuje násilnou kriminalitu těchto dětí s odstupem deseti až patnácti let, tedy v době, kdy dokončují dospívání nebo již jsou dospělí, a to nezávisle na zemi, kde se tento vztah sleduje. Mladiství pachatelé násilných trestných činů v USA podle Centerwalla přiznávají, že čtvrtina až třetina, za něž byli trestáni, byla přímo inspirována tím, co předtím viděli v televizi.

V roce 1992 výkonný výbor Americké psychologické asociace pro vliv televize na společnost (APA) oficiálně prohlásil, třicet let výzkumu mimo všechnu pochybnost potvrdilo škodlivé účinky násilí předváděného v televizním vysílání. Negativní účinky má podle výsledků výzkumů televizní násilí především u těch dětí, jež jsou k násilnému chování disponovány

- dědičnými a konstitučními faktory,
- rodičovským nezájmem či nepřátelstvím,
- příslušností ke skupinám, jež sdílejí deviantní normy.

V současné době televizi rychle dohání **surfování po internetu**, kde prezentované materiály jsou ještě mnohem škodlivější, takže pokud rodiče včas nezareagují na zabezpečení počítačů, má dítě přístup mimo jiné k takovým materiálům jako jsou erotické stránky, scény zobrazující různé typy násilí, stránky různých extremistických skupin apod. Nejenže tyto stránky mohou mít okamžitý vliv na psychiku dítěte, ale i bez podání patřičného vysvětlení i daleko v budoucnosti.

Závěrem vyplývá, že nezanedbatelnou odpovědnost vůči nejmladším generacím mají dnes vedle rodičů a učitelů i tvůrci televizního vysílání a internetových stránek. Jednotlivý občané i jejich skupiny by jim tuto odpovědnost měli všemi prostředky připomínat. Odpovědnosti se nemůže zbavit ani stát, resp. jím ustanovené orgány pověřené dohlížením nad médii.³⁰

³⁰ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. vyd. Praha: Portál, 1998, str.102-107

4. Reedukace kriminálního chování

Již od roku 1993 postupuje vězeňská služba podle materiálu nazvaného **Program zacházení s mladistvými vězni**, týkajícího se práce s mladistvými obviněnými a odsouzenými v prostorách věznice. Program je postaven především na eliminaci existenciálního vakua, které je diagnostikováno u většiny mladých lidí, kdy jim jsou kladeny otázky po smyslu života. Absence smyslu života, smyslu hodnot a životních cílů, se projevuje dezintegrací osobnosti, se kterou úzce souvisí sociální problémy jako alkoholismus, narkomanie, sebevraždy a stále rostoucí kriminalita. Za příčiny nebývalého rozšíření sociálně patologických jevů lze považovat především některé negativní jevy v rodině, dále současné společenské prostředí, kde se zatím spíše projevuje snáze agrese a konzumní styl života.

4.1 Účel a cíl koncepce

Koncepce vymezuje způsob a podmínky zacházení s mladistvými a mladými obviněnými tak, aby byl jednak zmírněn negativní dopad jejich izolace, ale také zvýšena pravděpodobnost jejich dalšího řádného života po návratu do občanské společnosti. Realizací koncepce se vytváří předpoklady k získání návyku trávit po dobu výkonu vazby volný čas způsobem, neodporujícím běžným normám občanského soužití a účelu výkonu vazby.

4.2 Preventivně výchovné programy

Těžiště práce s mladistvými a mladými obviněnými spočívá především v individuální práci, tento způsob si vynucuje zejména klasický systém vazby. Časté individuální pohovory a komunikace s mladistvými a mladými obviněnými zvyšují jejich důvěru k výchovným pracovníkům a tím se daří zpravidla v zárodku podchytit většinu nedovolené činnosti a je možno přijmout potřebná opatření.

Nezastupitelná je v oblasti individuální práce s mladistvými a mladými obviněnými rovněž role psychologa, který jim zabezpečuje individuální psychologickou péči, poskytuje poradenskou pomoc nebo provádí individuální psychoterapii.

Preventivně výchovné postupy se týkají každého obviněného v souladu s jeho osobností (temperamentem, charakterem, schopnostmi, anamnézou).

Speciální pedagog u mladistvých a mladých obviněných se realizací preventivně výchovných postupů bezprostředně podílí na humanizaci této skupiny mládeže a to včetně koordinace výchovných pracovníků.

Preventivně výchovné postupy je třeba odlišit tak, aby byly zohledněny věkové, psychosociální a právní zvláštnosti této kategorie. Zvolené metody a techniky musí podněcovat vytváření zdravého sebeprosazování, schopnost empatie, dovednosti správně se vymezit vůči členům rozličných sociálních skupin. U obviněných je třeba vytvářet schopnost spolupracovat s druhými, pomoci jim, avšak zároveň si uchovat svou identitu, schopnost uvážlivé orientace v oblasti hodnotové hierarchie apod.

Příklady metod a technik ve speciálních výchovných postupech :

techniky sebepoznávání (seznámení s významem a základními metodami poznávání sebe sama, nácvik odhadu a posouzení druhého člověka, intuitivní odhad vlastností druhých lidí),

nácvik komunikačních dovedností (schopnost zdravého sebeprosazování aj.)

nácvik spolupráce (technika hraní rolí, vytváření modelových situací z různých sociálních skupin, psychodrama),

nácvik přijatelných způsobů řešení mezilidských konfliktů (schopnost vyslechnout názory a postoje druhých lidí, schopnost jasné, věcné, konkrétní a přímé kritiky, schopnost navrhnout řešení problémů a nést za to zodpovědnost, ochota přijímat kompromisy),

uvědomí si existence a významu neverbální komunikace (mimika, gestikulace, znázorňování emocí beze slov, dovednost naslouchat a sledovat mimoslovní výrazy).

Preventivně výchovné postupy zahrnují následující problematiku :

individuální terapeutické pohovory, projektivní techniky, nácvik komunikačních dovedností - asertivní komunikace, protidrogovou prevenci a problematiku závislostí, nedirektivní metody převýchovy, uchování vlastní entity před nátlakem skupinových norem a mínění, akceptace názorů druhých, sexuální problematiku, rozumové vyhodnocování situací, odložení emotivního jednání, přijetí role dospělého, vybudování zdravé hodnotové orientace, relaxační techniky, muzikoterapie, arteterapie, sociální výcvik zaměřený na zmírnění nezdravě agresivního chování a zároveň na způsoby, jak agresivnímu chování druhých předcházet a čelit, technika hraní rolí,

praktické sebeobslužné činnosti vedoucí k dovednostem a zároveň návyku sám se o sebe postarat, pracovní terapii.

4.3 Vzdělávací činnosti a utváření vnějších vztahů

Ke vzdělávání je přistupováno individuálně, při vstupním pohovoru je zjišťováno, zda má obviněný ukončené vzdělání, zda je absolventem základní či zvláštní školy. Speciální pedagog, a vychovatel poskytne v případě zájmu obviněnému materiály ke studijním účelům jako např. učebnice pro výuku cizích jazyků, literaturu historickou, zeměpisnou aj., po dohodě se sociálním kurátorem a rodiči je možno zajistit, aby si obviněný po dobu trvání vazby dokončil své základní vzdělání, pokud mu to jeho kmenová základní škola umožní. Další skupina vzdělávacích aktivit se uskuteční formou doučování: český jazyk, matematika, základy občanské výchovy a společenského chování, občanskoprávní poradenství, sociální poradenství, problematika právního vědomí včetně zákona o rodině, témata věnující se problematice minoritních skupin, problematika partnerských a rodinných vztahů, programy na téma problematika sexuality, témata s problematikou rasové nesnášenlivosti, problematika drogových závislostí, základy stolování a vaření.

Při všech vzdělávacích aktivitách je třeba uplatňovat větší míru osobního rozhodování a odpovědnosti u obviněných (sdělit obsah činnosti, ale způsob provedení ponechat na nich samotných). Snažit se o podněcování aktivního přístupu u obviněných k těmto aktivitám, tj. vést je k tomu, aby se sami podíleli na přípravě a rozpracování (poskytnou jim materiály poradit při sestavování programu, metodicky je řídit apod.)

Cílem utváření vnějších vztahů je udržení a posilování vztahu mladistvého obviněného s civilním světem, především rodinou, přáteli, sociálním kurátorem. Návštěv mladistvých a mladých obviněných se účastní podle potřeby vychovatel, případně se návštěv účastní specialisté oddělení věznice. Pokud rodiče projeví zájem, mohou se podílet ve spolupráci s pedagogem nebo vychovateli na zajišťování společného postupu při řešení problémů vytypovaných mladistvých a mladých obviněných. Nedílnou součástí komplexní péče o obviněné je spolupráce se sociálními kurátory.

4.4 Zájmové a sportovní aktivity

Aktivní

Čtenářské aktivity. Motivovat k četbě nabídkou knih z knihovny, která je budována přímo ve vazbě. Tato literatura je průběžně doplňována o tituly, vztahující se k problematice drogových závislostí, mezilidských vztahů a o další tituly, které mají co sdělit mladým lidem. Nabídkou hodnotné literatury je třeba usměrňovat zájem o literaturu „, brakovou“.

Výtvarné aktivity. Podněcovat zájem o kreslení, malování a další činnosti, kde mohou projevit svou fantazii a um. Nadaným mladistvím umožňovat, aby své nadání dále rozšiřovali, aby si esteticky vyzdobili celu a účastnili se i na estetickém zvelebení chodeb a společných prostor. Poskytnout jim pro výtvarné činnosti prostor i potřebné pomůcky.

Hudební aktivity. Umožnit zdokonalení se ve hře na hudební nástroje (kytaru, klávesy).

Receptivní

poslech hudby (současné, populární, vážné aj.) z nahrávek i poslech hry na hudební nástroje

sledování vybraných pořadů v televizi (vybrané filmy klasické a světové kinematografie, diskusní pořady, které se zabývají tématikou celospolečenské problematiky aj.)

Sportovní

Výchovní pracovníci organizují pro mladistvé a mladé obviněné zájmové, vzdělávací a sportovní aktivity tak, aby vhodným způsobem vyplnili jejich volný čas a umožnili uspokojit u většiny obviněných zájem o činnosti. Účast na jednotlivých činnostech je pro mladistvé i mladé obviněné dobrovolná a v zásadě se jich mohou účastnit ti, kteří nebyli pro nekázeň a porušování Vnitřního řádu věznice v účasti omezeni.³¹

Z uvedeného materiálu vyplývá, že při práci s mladistvými obviněnými a odsouzenými je potřebné více se zaměřovat na sebeobslužné činnosti, jež jsou pro výchovu k samostatnosti a odpovědnosti za sebe sama naprosto nezbytné.

³¹ Metodický list ředitele odboru výkonu vazby a trestu VSČR č.8/2005

4.5 Doporučení o výchově ve vězení

Na základě článku 15b. Statutu RE Výbor ministrů považuje právo na výchovu za právo základní a výchovu považuje za důležitou pro individuální a kolektivní rozvoj. Uvědomuje si, že velká část vězňů poznala jen velmi málo plodných výchovných metod, a proto mají velkou potřebu ve výchovné oblasti. Dále je toho názoru, že výchova ve vězení přispívá k vytváření humánnějších věznic a zlepšení podmínek vazby. Výchova ve vězení je důležitým prostředkem k zjednodušení opětovného zařazení vězně do společnosti.

Všem členským státům bylo doporučeno zavést politiku, která zohledňuje následující:

1. Všichni vězni mají mít přístup k výchově, která by měla zahrnovat základní vzdělání, odbornou výchovu, kulturní a tvořivé činnosti, tělesnou výchovu a sporty, sociální výchovu a možnost navštěvovat knihovnu.
2. Výchova ve vězení by měla být obdobná jako výchova pro příslušné věkové kategorie ve vnějším světě a výchovné možnosti by měli být co nejširší.
3. Výchova ve vězení má mít za cíl celkový rozvoj osobnosti, přičemž zohlední její sociální, ekonomické a kulturní souvislosti.
4. Všichni zaměstnanci, kteří pracují v administrativě vězeňského systému a v řízení nápravné výchovy, by měli co nejvíce zjednodušovat a podporovat výchovu.
5. Výchova nemá být považována za méně důležitou jako práce ve vězeňském režimu a vězni nemají být finančně nebo jinak postihováni v důsledku této výchovy.
6. Je třeba vyvinout všechny snahy k podpoře aktivní účasti vězňů ve všech oblastech výchovy.
7. Je třeba zavést programy dalšího vzdělávání, aby si vychovatelé osvojili výchovné metody vhodné pro dospělé.
8. Je třeba věnovat individuální pozornost vězňům, kteří mají osobní těžkosti a hlavně těm, kteří neumí řádně číst a psát.

9. Odborné vzdělávání má přispět k širšímu rozvoji osobnosti a samozřejmě k rozvoji pracovního trhu.
10. Vězni mají mít volný přístup do knihovny, která má být doplňována vycházejícími publikacemi, nejméně jedenkrát týdně.
11. Má se rozvíjet a podporovat tělesná výchova a sport.
12. Důležitou úlohu je třeba dát tvořivým a kulturním činnostem, protože poskytují vězňům možnosti rozptýlení a seberealizace.
13. Do sociální výchovy je třeba zavést praktické prvky, které umožní vězni řídit si svůj každodenní život a tak mu ulehčit jeho návrat do společnosti.
14. Vězňům by mělo být co možná nejvíc povoleno zúčastňovat se výchovy poskytované mimo vězení.
15. V případě, že se vnější společnost zúčastňuje na práci v nápravně výchovném zařízení, má být co možná nejvíce spojená s výchovou vězňů.
16. Je třeba zavést opatření umožňující vězňům pokračovat v jejich výchovně vzdělávacím procesu po jejich propuštění.³²

5. Empirická část

5.1 Cíl a charakteristika empirického šetření

Cílem empirické části je porovnání několika anamnestických údajů obviněných mladistvých, nejčastější druhy jejich provinění a na nich specifikovat příčiny, pohnutky a souvislosti s delikventním jednáním. Jde o upozornění na některé aspekty, které mohou spustit negativní chování mládeže. Jsem si plně vědom složitosti tohoto šetření, a proto si také nekladu za cíl zpracovat danou problematiku vyčerpávajícím způsobem. Práce, včetně šetření, má shromáždit určité množství materiálů, na základě něhož lze

³² *Kompendium úmluv doporučené a usnesení týkajících se penitenciární oblasti*. In České vězeňství č. 4/2008 (příloha), vyd. Praha: VSČR, 2008

poukázat na faktory, které mohou ovlivnit, a také snížit celkovou míru provinění mládeže.

Objektem empirického šetření jsou obvinění mladiství umístění ve Vazební věznici v Brně. Konkrétně se jedná o všechny mladistvé delikventy, umístěné ve zdejší věznici v roce 2008 v počtu 31 chlapců ve věku od 15 do 18 let. Po podrobné analýze zkoumaného problému jsem zvolil metodu rozboru dokumentů, materiálů, literatury vztahující se k otázkám kriminality mládeže, včetně využití informací od zaměstnanců Vazební věznice v Brně. Dále jsem použil statistiky, ročenky, evidence provinění mládeže, zápisy a hodnotící zprávy ČSÚ, Ministerstev vnitra, spravedlnosti a studium odborné literatury, kterých bylo využito zejména v teoretické části.

5.2 Výsledky šetření

Typ školy, kterou mladiství studovali, jejich prospěch a kázeňské problémy

Tabulka č.1 Základní vzdělání

<i>typ školy základního vzdělání</i>	<i>počet</i>	<i>procent</i>
absolvent ZŠ	11	35,50%
absolvent ZŠ speciální	20	64,50%
celkem	31	100%

Základní vzdělání absolvovalo 35,5 % obviněných na klasické základní škole, v nejpočetnější skupině jsou zastoupeni žáci se speciálními vzdělávacími potřebami, kteří jsou absolventi základní školy speciální, dříve označované jako zvláštní škola. Tuto skupinu tvoří 65,5% mladistvých.

Po ukončení základního vzdělání nastoupilo 10 dětí (32,26%) na odborná učiliště. Tyto učiliště nedokončil ani jeden respondent, důvodem bylo záškoláctví, nezájem o učební obor a páchaní trestné činnosti, potažmo jejich vzetí do vazby.

Tabulka č.2 Prospěch na základních školách

<i>celkový prospěch na školách</i>	<i>počet</i>	<i>procent</i>
průměrný	8	25,80%
slabý	23	74,20%
celkem	31	100%

Co se týče prospěchu na základních školách, ani jeden respondent nedosáhl lepšího prospěchu než průměrného. Průměrného prospěchu dosáhlo pouze 25,8%. V drtivé většině v 74,2% případů byl průměr celkového prospěchu slabý. Obecně lze říci, že úroveň vzdělání respondentů je na velmi nízké úrovni, mnozí mají problémy se čtením, psaním, jejich písemný projev obsahuje velké množství gramatických chyb, mnohdy je písmo nečitelné. Nebyli vedeni k systematické přípravě do školy, nevidí důvod, proč by se měli vzdělávat.

Tabulka č.3 Klasifikace chování

<i>klasifikace chování</i>	<i>počet</i>	<i>procent</i>
snížený stupeň klasifikace	26	83,87%
napomenutí ředitele	3	9,68%
napomenutí třídního učitele	2	6,45%
celkem	31	100%

V nejpočetnější skupině 83,87% jsou zastoupeni respondenti, kteří měli na školách tak velké kázeňské problémy, že klasifikace jejich chování musela být snížena o jeden stupeň. Napomenutí ředitele bylo řešeno 9,68% žáků a napomenutím třídního učitele 6,45%. Nerespektování učitelů, záškoláctví, kázeňské přestupky, krádeže a šikana jsou u respondentů hlavními přičiny. Poruchy chování jsou jednou z příčin přeřazení problémového žáka do diagnostického ústavu a následného přeřazení do ústavní výchovy, které probíhá za souhlasu rodičů, protože je potomek nerespektuje. V těchto případech je do řešení problému zapojen i sociální kurátor pro mládež.

Specifikace trestné činnosti spáchané mladistvými

Tabulka č.4 Trestná činnost mladistvých

provinění spáchaná mladistvými	počet	procent
krádež § 247	24	77,42%
loupež § 234	11	35,48%
vražda § 219	1	3,23%
porušování domovní svobody § 238	1	3,23%
maření výkonu úředního rozhodnutí § 171	1	3,23%

Nejpočetnější skupinou provinění, pro které bylo mladistvým soudem nařízeno vzetí do vazby, je krádež. Tento čin spáchalo 77,42% mladistvých. Krádeže mladistvých se týkají krádeží motorových vozidel, krádeží věcí z aut, krádeží vloupáním do ostatních objektů, krádeží vloupáním do restaurací, obchodů a kiosků, kde odcizí věci, které pak mohou snadno zpeněžit. Druhou nejpočetnější skupinou jsou mladiství, kteří spáchali provinění loupeže a to v počtu 35,48% mladistvých. Vždy jedním respondentem byly zastoupeny provinění jako je: vražda, porušování domovní svobody a maření výkonu úředního rozhodnutí.

Charakteristika kriminogenního vývoje respondentů

Tabulka č.5 Recidiva provinění mladistvých

dřívější opatření proti provinění	počet	procent
ústavní výchova	18	58,06%
podmíněné odsouzení	19	61,29%
výkon trestu	2	6,45%
žádné dřívější opatření	5	16,13%

Pachatele provinění můžeme rozdělit podle počtu provinění, které spáchali na prvopachatele a recidivisty. Podle toho můžeme zpětně uvažovat o vhodnosti a účelnosti uložení tohoto výchovného či trestního opatření, které bylo uloženo a hodnotit jeho efektivitu.

Ústavní výchova je opatření nařizované soudem v občanskoprávním řízení podle zákona o rodině nezletilým do osmnácti let. Nařizuje se v případech, kdy jiné předcházející výchovné opatření, jako např. napomenutí, dohled nad výchovou, svěření dítěte do péče jiného občana atd., nevedlo k nápravě, nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit. Nařizuje se tedy z důvodů sociálních i výchovných. Dále se ústavní výchova se nařizuje nezletilým mravně narušeným nebo i jen mravně ohroženým, u nichž je zanedbána řádná rodičovská výchova, nebo žijí v patologickém rodinném prostředí, kde je jejich řádný vývoj ohrožen. Ústavní výchova se nařizuje pouze v případech, kdy poruchy chování nezletilých nedosáhly intenzity trestného činu. Ústavní výchova je tedy opatření, které nemá trestní charakter. Je v něm silně zdůrazněn prvek prevence.

Ústavní výchova není časově ohraničena jako např. trest odnětí svobody. Trvá tak dlouho, dokud to vyžaduje její účel, nejdéle však do dosažení plnoletosti, není-li soudem ve výjimečných případech o rok prodloužena. Ústavní výchova nezletilých probíhá ve školských zařízeních pro ni určených.

Z celkového počtu 18 obviněných s předcházející ústavní výchovou se jich 11 následně dopustilo trestné činnosti, kdy jim trest byl podmíněně odložen na zkušební dobu. Dva mladiství již pobývali ve VTOS.

Opakovaně společensky nežádoucím způsobem se chovalo 83,87% mládeže. Pouze u 16,13% mladistvých nebyly zjištěny záznamy o uložení výchovných nebo trestních opatřeních.

Závislosti

Tabulka č.6 Přehled závislostí

<i>závislosti</i>	<i>počet</i>	<i>procent</i>
kouření	29	93,55%
alkohol	14	45,16%
pervitin	10	32,26%
marihuana	9	29,03%
heroin	5	16,13%
toluen	1	3,23%

Závislost můžeme definovat jako soubor psychických a somatických změn, které se vytvoří jako důsledek opakovaného užívání návykové látky. Dlouhodobé užívání těchto psychoaktivních látek může podstatným způsobem utvářet osobnost člověka, jeho chování a může vyvolávat i závažnější duševní poruchy.

V šetření respondenti uváděli své zkušenosti s alkoholem, kouřením cigaret a užíváním drog, které nebyly pouze nárazovitého charakteru, ale které užívali po delší dobu především v době páchání jejich provinění. Ukázalo se, že 93,55% respondentů kouřilo, alkohol užívalo 45,16% mladistvých. Zkušenosti s užíváním pervitinu má 32,26% respondentů, zkušenosti s užíváním marihuany má 29,03% respondentů, zkušenosti s užíváním heroinu má 16,13% respondentů a s užíváním toluenu mělo zkušenost 3,23% respondentů. Můžeme předpokládat, že tato čísla jsou i vyšší, neboť ne všichni uvedou pravdu o zneužívání drog. Trestná činnost u mladistvých je mnohdy důsledkem jejich užívání, neboť na drogy potřebovali velké finanční částky.

Identifikace rodiny, trestná činnost rodičů

Tabulka č.7 Rodina

pochází mladistvý z úplné či neúplné rodiny	počet	procent
neúplná rodina	21	67,74%
úplná rodina	10	32,26%
celkem	31	100%

Z hlediska sociálně psychologického chápeme rodinu jako nejmenší a základní sociální skupinu, která je z hlediska vývoje dítěte skupinou primární. Panují zde důvěrné vztahy mezi jejími členy, intimita, citové vazby, soudržnost a úzké sepětí jejich členů. Rodinnému prostředí je přikládán velký význam v tvorbě a upevňování pozitivních charakterových vlastností. Je to prostředí působící od nejtělejšího dětství a formující tak kvalitu postojů a chování dítěte.

Významnou úlohu zde hraje stabilita a úplnost rodiny. Neúplná rodina a rodina kde se vyskytuje dřívější nebo současná trestná činnost rodičů, se stává prostředím, které nedokáže zabezpečit řádnou socializaci. Avšak nemůžeme říct, že neúplná rodina je předurčena k selhání při plnění základních funkcí ve vztahu k vývoji dítěte. Na datech lze dokumentovat, že samotná úplná rodina není zárukou kvalitního výchovného prostředí.

Šetřením bylo zjištěno, že z neúplné rodiny pochází, neboli v ní bylo vychovááno 67,74% respondentů. V úplném rodinném prostředí bylo vychovááno 32,26% mladistvých.

Vztahy mezi rodiči a jejich způsob manželského soužití je dítětem intenzivně vnímán. V případě rozvodu jde o disharmonickou rodinu, kde se může vyskytovat napjatá atmosféra, nezáměr o dítě a konflikty mezi partnery. Konflikty v rodině mohou být příčinou delikventního chování dítěte. Také v úplné rodině (32,26 %) se mohou vyskytovat děti s poruchami osobnosti a delikventních chování, dítě může být ovlivněno partou a také může inklinovat k dogám či jiným závislostem. Důvodem problémů je často vysoká zaměstnanost rodičů.

Tabulka č.8 Přehled trestné činnosti rodičů

rodiny kde byl někdo z rodičů ve výkonu trestu odnětí svobody	počet	procent
pouze otec	20	64,51%
pouze matka	0	0%
oba	1	3,23%
nikdo	10	32,26%
celkem	31	100%

Dále bylo zjištěno, že u 64,51% respondentů byl v minulosti, popřípadě v současnosti soudně trestán otec, trestem odnětí svobody nepodmíněně. V 3,23% byly nepodmíněným trestem odnětí svobody odsouzení oba rodiče. Pouze u 32,26% mladistvých, nebyl ani jednomu z rodičů uložen nepodmíněný trest odnětí svobody.

Závěr

Z analýzy výsledků empirické části a úvah či názorů autorů, zabývajících se touto problematikou, uvedenou v kapitolách teoretické části, vyplývá několik faktorů, které lze označit za nejčastější příčiny asociálního a kriminálního chování mládeže. Pro mládež s delikventním chováním je typická výchovná zanedbanost, která se především projevuje v absenci společensky žádoucích postojů a hodnot. Špatná výchova v rodině nezaručí dětem dostatečnou ochranu před negativními vlivy a v době, kdy se hovoří veřejně o všeobecné krizi tradiční rodiny, je tato výchova určitým způsobem ohrožena.

Mezi další faktory kriminogenního chování patří nízká úroveň až absence vhodných aktivit pro využívání volného času dětí, jejich začlenění do závadových part, které na mladé lidi mají velký vliv.

Za další faktory můžeme označit nedostatečnou výchovnou práci a vliv školního prostředí, velmi nízká úroveň vzdělání. Dříve byl velký význam připisován dědičnosti, avšak konce minulého století tato tvrzení ztrácejí na důležitosti.

V chování mládeže se především odráží působení společnosti na ni v širším slova smyslu, v užším pak působení rodičů a dalších dospělých osob formujících mládež svými vztahy a tlaky ať pozitivně či negativně, vědomě či nevědomě, přímo či zprostředkovaně.

Kriminalita mládeže není problém jednoduchý, jednoduchá vysvětlení tohoto jevu nejsou možná a jejich vyřešení v současné společnosti je téměř vyloučené. Kriminalita mládeže není jevem statickým, ale dynamickým, který pulsuje s dobou a je potřeba na něj takto pohlížet.

Počet objasněných trestných činů spáchaných pachateli mladšími 18 let klesají a klesají i počty známých delikventů této věkové kategorie. K největšímu poklesu došlo v roce 2002 po výrazné novelizaci trestního zákona. Zda skutečně dochází k poklesu kriminality dětí a mladistvých je těžko zodpovězenou otázkou. Spíše se zdá, že manipulací s trestní legislativou a změnami ve výkaznictví a statistikách jsem se dostali do stádia, kdy budeme těžko na ni dát seriózní odpověď.

Poučením pro praxi lze konstatovat, že rozhodující roly při formování osobnosti člověka má rodina, přátelé, vrstevnické party, tedy prostředí ve kterém mladý člověk vyrůstá a žije. Jako nejdůležitější příčinu kriminality mládeže bych tedy považoval jejich špatnou výchovu. Jestliže si dítě ihned z počátku neupevní správné hodnoty a

postoje, pak se velice snadno může dopustit protispolečenského jednání. Pokud jednou mladý člověk přestoupí zákon, je velká pravděpodobnost, že se trestného činu bude dopouštět opakovaně. Závěrem lze také konstatovat, že je velmi důležitá promyšlená prevence kriminálního chování, na kterém se mají podílet všichni kteří přicházejí do styku s mladými lidmi.

Resumé

V této práci jsem se především zaměřil na specifikaci znaků abnormálního chování mládeže, které vytvářejí oprávněné obavy a strachy pedagogických pracovníků.

První kapitola charakterizuje osobnost pedagoga, je zde pojednáno o jeho kompetencích. Dále jsou zde zmíněni i rodiče jako partneři školy. Uvedl jsem zde pracovní činnost speciálního pedagoga ve vězeňské službě.

Kapitola druhá je zaměřena na klasifikaci a charakteristiku poruch a chování mládeže podle stupně společenské závažnosti, z hlediska věku, podle převládající složky osobnosti a dětí se syndromem LMD.

U významného procenta mládeže dochází k problémovému vývoji pod vlivem mnoha faktorů, ke kterým jsem se vyjádřil ve třetí kapitole této práce. Mezi tyto faktory můžeme zařadit dědičnost, rodinu, osobnost, školu, vrstevnické party, vliv médií a syndrom hyperaktivity.

Ve čtvrté kapitole jsem se specificky zaměřil na pedagogickou činnost s mládeží, která je umístěna ve vězeňských zařízeních, na jejich výchovná působení jako minoritních a rizikových skupinách. Uvedl jsem zde programy zacházení s touto mládeží, které napomáhají k reedukaci jejich kriminálního chování a některá doporučení o výchově ve vězení.

V poslední páté části bakalářské práce jsem zjišťoval pohnutky, příčiny a souvislosti, které vedly mládež k protiprávnímu jednání. Zde jsem porovnal několik rodinných a osobnostních anamnéz mladistvých obviněných, které ukázaly některé faktory, které vedly k jejich delikventnímu jednání.

Anotace

Cílem práce je specifikovat znaky agresivního a asociálního chování mládeže, které vytváří oprávněné obavy a strachy pedagogických pracovníků. Teoretická část je věnována osobností pedagogů, klasifikací poruch chování mládeže a jejich charakteristice a příčinám vzniku poruch jejich chování. V této práci jsem se zaměřil na reedukaci kriminálního chování a v poslední části empirickému šetření u mladistvých delikventů co bylo příčinou jejich delikventního jednání.

Klíčová slova

Pedagog, rodina, škola, vězení, asociální chování, poruchy chování, reedukace, kriminalita mládeže, výchova, příčiny, dědičnost, hyperaktivita

Annotation

The aim of this work is to specify the characteristics of aggressive and antisocial behavior of youth, which causes substantial concerns and fears of pedagogical workers. The theoretical part is devoted to the personalities of teachers, classification of youth behavior disorders and their characteristics and causes of breakdown behavior. In this work, I focused on the re-education of criminal behavior and in the last part on the empirical investigation on youthful delinquents, and what was the cause of their delinquent conduct.

Keywords

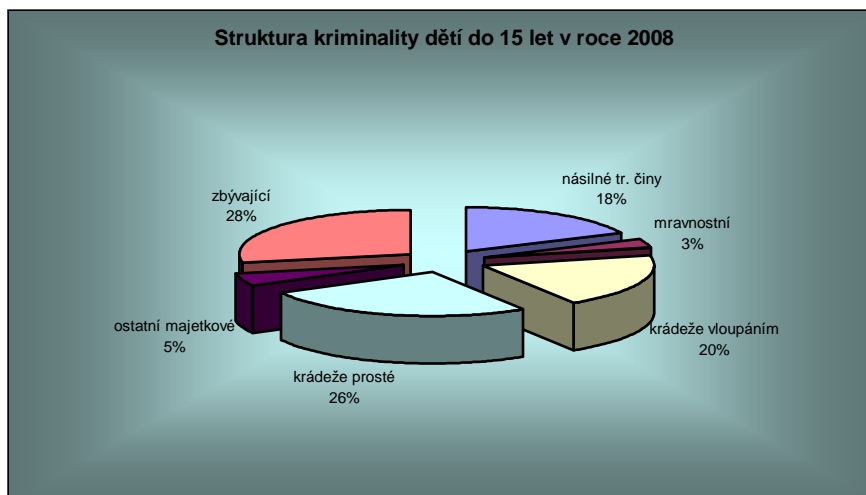
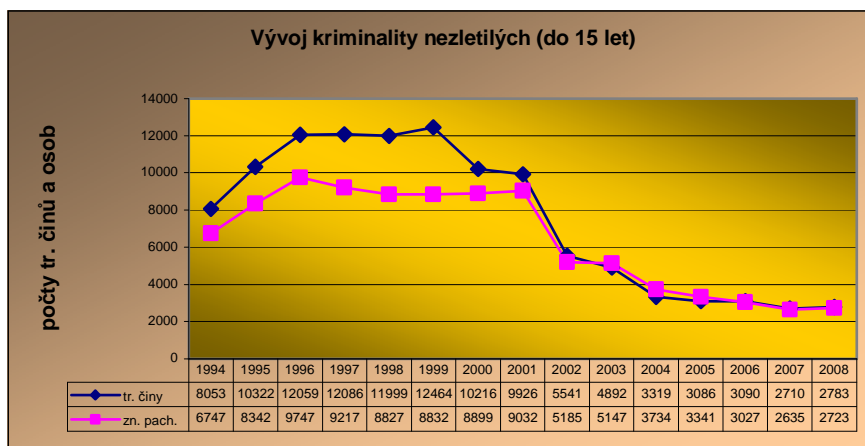
Teacher, family, school, prison, antisocial behavior, conduct disorders, reeducation, juvenile delinquency, education, cause, inheritance, hyperactivity

Seznam použité literatury

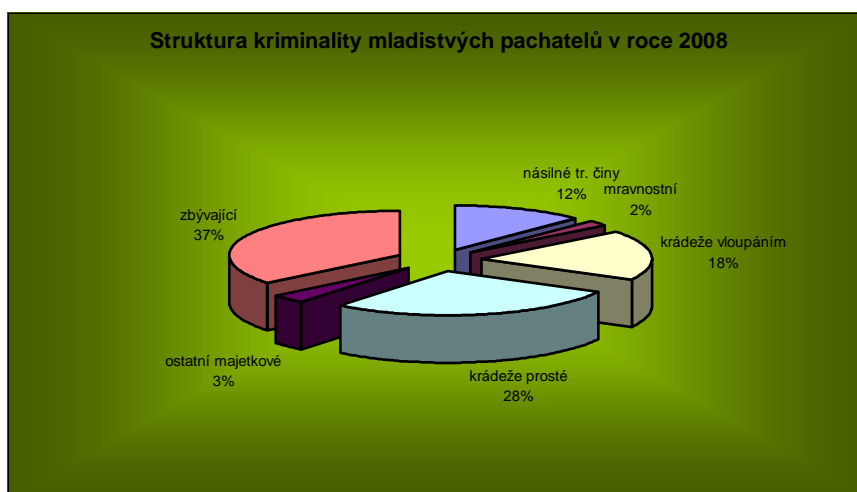
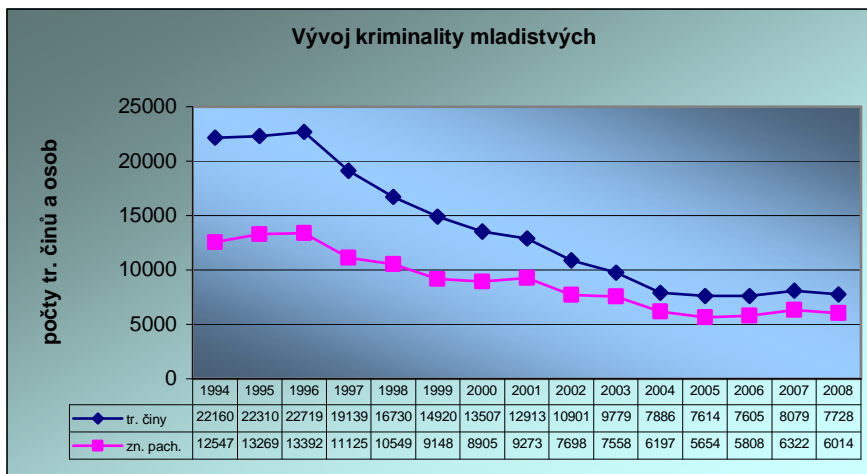
1. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád) č.141/1961 Sb.
2. Zákon o výkonu vazby č.293/1993 Sb.
3. BARTOŇOVÁ, M., a kol. *Základy speciální pedagogiky*. vyd. Brno: IMS 2003, 214 s.
4. DRTILOVÁ, J. KOUKOLÍK, F. *Odlišné dítě*. vyd. Praha: Vyšehrad, 1994, 134 s. ISBN 80-7201-097-4
5. JILČÍK, T., PLŠKOVÁ, A., ZAPLETAL, L. *Sociální patologie*. vyd. Brno: IMS 2005, 52 s.
6. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V., a kol. *Člověk–prostředí–výchova*. vyd. Brno: Paido, 2001, 199 s. ISBN 80-7315-004-2
7. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. vyd. Praha: Portál, 1998, 336 s. ISBN 80-7178-226-2
8. MAZÁNKOVÁ, L. *Typologie výchovných potíží*. vyd. Brno: IMS 2007, 46 s.
9. RADVAN, E. *Poznámky k vypracování odborného textu*. vyd. Brno: IMS 2008, 24 s.
10. PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. vyd. Praha: Portál, 1997, 496 s. ISBN 80-7178-170-3
11. PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. vyd. Praha: Portál, 1998, 336 s. ISBN 80-7178-252-1
12. ŘEHOŘ, A. *Metodické pokyny pro vypracování bakalářské a diplomové práce*. vyd. Brno: IMS 2008, 48 s.
13. TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*. vyd. Praha: Portál, 2001, 198 s. ISBN 80-7178-503-2
14. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. vyd. Praha: Portál, 2000, 444 s. ISBN 80-7178-496-6
15. VÍTKOVÁ, M. a kol. *Integrativní speciální pedagogika*. vyd. Brno: Paido, 2004, 464 s. ISBN 80-7315-071-9.
16. HELUS, Z. *Čtyři teze k tématu „změna školy“*. In *Pedagogika* roč. LI, vyd. Praha: UK, 2001, 146 s. ISSN 3330-3815
17. *Kompendium úmluv doporučení a usnesení týkajících se penitenciární oblasti*. In *České vězeňství* č. 4/2008 (příloha), vyd. Praha: VSČR, 2008, ISSN 1213-9297.
18. Metodický list ředitele odboru výkonu vazby a trestu VSČR č.8/2005
19. OLEJNÍČEK, A. *Diagnostika a řešení případů násilného chování dětí a mladistvých ve školních zařízeních*. Přednáška pro ped. Pracovníky SSS Brno 2009
20. Popis funkce speciálního pedagoga ve vězeňské službě, VV Brno, 2004
21. RABUŠICOVÁ, M. *Postavení rodičů jako výchovných a sociálních partnerů školy*. In *Pedagogika* roč. LIV, vyd. Praha: UK, 2004, ISSN 0031-3815
22. TOMÁŠEK, J. *Učitel jako oběť násilí – poznatky z viktimologického šetření na českých školách*. In *Pedagogika* roč. LVIII, vyd. Praha: UK, 2008, ISSN 0031-3815
23. <http://www.czso.cz/>
24. <http://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-725362.aspx>
25. <http://www.vscr.cz/>

Přílohy

Příloha č.1

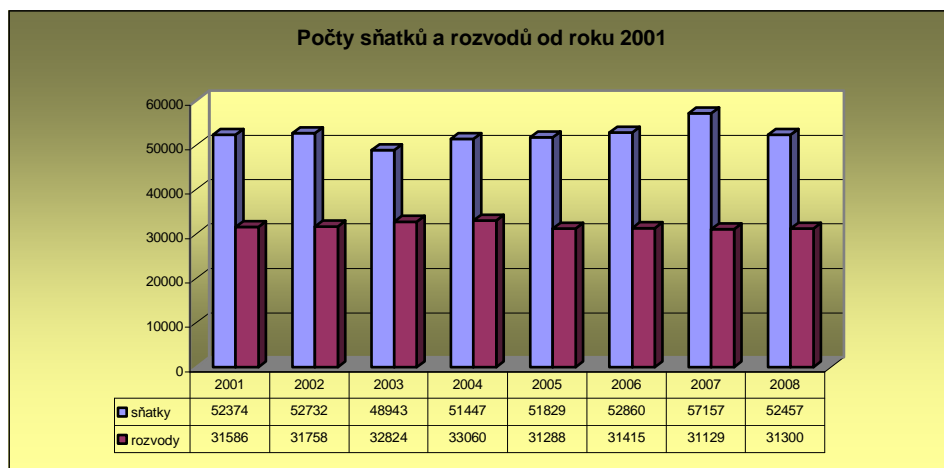
První obrázek znázorňuje vývoj kriminality dětí. Jedna křivka ukazuje vývoj počtu policíí evidovaných trestných činů, spáchaných dětmi (označovaných jako provinění) a druhá počty delikventů této kategorie. Na druhém obrázku je struktura kriminality dětí v loňském roce.

První obrázek znázorňuje vývoj kriminality mladistvých. Druhý obrázek nám ukazuje strukturu trestné činnosti mladistvých. Pokud ji srovnáme s obdobnou strukturou u dětí, nenajdeme příliš odlišností.

Příloha č.4

Zkušenosti učitelů s agresivním chováním v %

Forma agrese	zkušenost v kariéře	zkušenosti ve šk. roce 2006/2007
Hrubé slovní urážky či nadávky studenta během vyučování	21,9	11,9
Hrubé slovní urážky studenta mimo dobu vyučování	6,6	1,9
Hrubé slovní urážky rodiče či jiného příbuzného	12,3	3,8
Výhrůžky studenta poničením osobního majetku	4,6	0,3
Úmyslné poškození osobní věci ve škole	7,9	2,5
Výhrůžky studenta zneužitím vlivných známostí	9,6	2,8
Výhrůžky rodičů či jiného příbuzného zneužitím vlivných známostí	10,7	1,4
Vyhrůžky studenta fyzickým násilím	4,6	0,8
Vyhrůžky rodičů či jiných příbuzných fyzickým násilím	1,6	0
Přímý fyzický útok studenta či pokus o něj	2,2	0,8
Přímý fyzický útok rodiče či jiných příbuzných včetně pokusu	0,5	0
Strach z agresivního studenta či studentů (vyhýbání se konfliktu s ním)	nesledován	16,8
Obtěžování či ohrožování bývalým studentem	4,1	1,1

Tabulka shrnuje zkušenosti učitelů s jednotlivými formami násilí, zařazenými do dotazníku, a to v rámci celé kariéry i v rámci školního roku 2006/2007. Výzkum byl proveden u 366 učitelů vybraných pomocí generátoru náhodných čísel ze seznamu všech českých středních škol.

Zdaleka nejčastějšími zkušenostmi podle výzkumu byly zkušenosti s urážkami a nadávkami studentů během vyučování, které přiznala více než pětina pedagogů. Nezanedbatelná část již čelila také urážkám ze strany rodičů, stejně jako výhrůžkám zneužití vlivných známostí a útokům na osobní majetek. Závažnější formy jako výhrůžky fyzickým násilím či fyzické útoky samotné již naproti tomu byly méně časté.